

DOI: <https://doi.org/10.48261/ARPL201802>

Witold Bagiński

Institut Pamięci Narodowej

<https://orcid.org/0000-0003-4000-6813>

POCZĄTKI DZIAŁALNOŚCI WYWIADOWCZEJ DEPARTAMENTU I MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH W KRAJACH BLOKU WSCHODNIEGO

Działalność wywiadu PRL w krajach bloku wschodniego należy do najmniej zbadanych obszarów jego aktywności. Do dziś ukazało się zaledwie kilka publikacji na ten temat, spośród których najistotniejsze znaczenie mają opracowanie źródłowe dotyczące aktywności MSW w okresie Praskiej Wiosny i inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację w 1968 r. oraz artykuł Grzegorza Majchrzaka poświęcony tym wydarzeniom¹. Czynnikiem w znacznym stopniu warunkującym możliwości analizowania tej problematyki jest stan zachowania źródeł. Materiałów archiwalnych na ten temat pozostało niewiele, zaś te, które są dostępne, nie zawsze okazują się kompletne. Za przykład mogą posłużyć teczki rezydentur wywiadu MSW, w których na ogół można znaleźć jedynie dokumentację wytworzoną w drugiej połowie lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych². Wśród dokumentacji, która przetrwała,

¹ *Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*, oprac. Ł. Kamiński, G. Majchrzak, Warszawa 2008; G. Majchrzak, *Służba Bezpieczeństwa PRL a praska wiosna* [w:] *Aparat bezpieczeństwa, propaganda, a praska wiosna. Zbiór materiałów z konferencji międzynarodowej. Praga, 7–9 września 2008 r.*, red. M.M. Szwykowska-Rey, tłum. Skrivanek, Praha 2009, s. 84–104.

² W uzasadnieniu decyzji o niszczeniu tego rodzaju dokumentów pisano na ogół, że większość informacji w nich zawartych została w przeszłości wykorzystana, a obecnie są już zdezaktualizowane i nie przedstawiają wartości operacyjnej. Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 003171/86, t. 1, Postanowienie o zniszczeniu materiałów z teczki obiektowej krypt. „Piaski” dot. Ambasady PRL w Tiranie wraz z załącznikiem, 9 I 1974 r., k. 331–336.

brakuje także dokumentów sprawozdawczych, planów pracy i protokołów z narad kierownictwa. W istniejącej sytuacji jedyną drogą wypełnienia białych plam pozostaje mozolne rekonstruowanie faktów na podstawie wzmianek i cząstkowych danych rozproszonych w różnych teczkach, mikrofilmach i publikacjach. Niestety, w przypadku niektórych problemów i zdarzeń można jedynie poprzestać na stawianiu ogólnych tez dotyczących ich przyczyn i prawdopodobnego przebiegu.

Celem artykułu jest uporządkowanie dostępnych informacji i prześledzenie, w jaki sposób ukształtowało się i ewoluowało podejście wywiadu MSW do prowadzenia działalności operacyjnej w krajach bloku wschodniego po 1956 r. Proces ten zaczął nabierać dynamiki mniej więcej w połowie lat sześćdziesiątych, a jego charakter i przebieg w odniesieniu do poszczególnych państw zależał od różnych czynników i uwarunkowań. Ostatecznie system pracy Departamentu I MSW w tym obszarze został w ogólnym kształcie wypracowany na początku lat siedemdziesiątych. Późniejsze zmiany nie były już tak znaczące. Warto podkreślić, że praca operacyjna wywiadu PRL w tzw. krajach socjalistycznych była prowadzona w sposób szczególnie dyskretny. Z oczywistych względów nie informowano o niej ani władz, ani służb poszczególnych państw. Ich oficjalne relacje toczyły się na innych płaszczyznach. Z większością jednostek organów bezpieczeństwa krajów satelickich wobec Związku Sowieckiego współpracowano w oparciu o umowy dwustronne, a do tego co jakiś czas dochodziło do narad w większym gronie³.

³ Problem oficjalnych relacji między organami bezpieczeństwa krajów „demokracji ludowej” (poza kontaktami z KGB) nie został do tej pory kompleksowo opisany w polskiej literaturze przedmiotu. Pewne informacje na ten temat można znaleźć w publikacjach: A. Paczkowski, *Przyjaźń – pomoc – przykład: relacje między sowieckimi i polskimi organami bezpieczeństwa w latach 1944–1990* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 198–199; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”. *Współpraca wywiadów polskiego i sowieckiego, 1944–1990*, „Zeszyty Historyczne” 2009, z. 167, s. 145–146; L. Pawlikowicz, *Aparat centralny I. Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954–1991*, Warszawa 2013, s. 265–277; T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014; J. Durka, *Obraz współpracy wywiadowczej i kontrwywiadowczej służb PRL ze służbami rumuńskimi w świetle dokumentów strony polskiej – przyczynek do zarysu problematyki* [w:] *Polska i Rumunia. Wspólnie – obok – blisko. Polonia și România. Împreună – alături – aproape*, red. S. Iachimovschi, K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2015, s. 201–218; W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1, Warszawa 2017, s. 295–296, 591–593; *idem*, *Reprimenda w moskiewskiej centrali. Relacja ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichy z pobytu na uroczystościach 40-lecia sowieckich organów bezpieczeństwa w grudniu 1957 r.*, „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2019, nr 36, s. 213–217; W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019, s. 185–186, 205–212.

Rozwijanie działalności wywiadu MSW w krajach „demokracji ludowej” w latach sześćdziesiątych

Pod koniec lat czterdziestych jedynymi ogniwami wywiadu MBP funkcjonującymi w europejskich krajach bloku wschodniego były rezydentury KW, czyli rezydentury odpowiedzialne za kontrwywiadowczą ochronę oficjalnych przedstawicielstw Polski Ludowej za granicą. Zazwyczaj kierowali nimi samodzielni funkcjonariusze, którzy usiłowali budować sieci informatorów wśród osób zatrudnionych na placówkach. W niektórych wypadkach te zadania realizowali zaufani agenci, którym powierzano rolę kierowników siatek. W połowie lat pięćdziesiątych Departament VII MBP ograniczył wysyłanie oficerów operacyjnych do tych państw, a rolę łączników z informatorami przejęli szyfranci. Między 1952 a 1954 r. podjęto próbę prowadzenia działalności wywiadowczej w dystansującej się od ZSRS Jugosławii. W tych latach funkcjonowała tam jednoosobowa rezydentura, usiłująca zbierać informacje o charakterze politycznym. Choć o jej działalności niewiele wiadomo, nie wydaje się, aby miała ona jakieś poważniejsze osiągnięcia⁴.

Po utworzeniu Departamentu I MSW w listopadzie 1956 r. dotychczasowy system pracy operacyjnej w europejskich krajach bloku wschodniego został w zasadzie utrzymany. Do wyjątków należały jedynie Jugosławia i Związek Sowiecki, gdzie – co prawda – działali funkcjonariusze operacyjni wywiadu, lecz realizowane przez nich zadania ograniczały się do kwestii kontrwywiadowczych⁵. Podobnie było z Czechosłowacją, do której po sześcioletniej przerwie, w połowie 1962 r., wysłano kpt. Stefana Tuszyńskiego ps. „Janusz”, który jako pracownik Biura Rady Handlowego (BRH) przy Ambasadzie PRL w Pradze kontaktował się tylko z kilkoma tajnymi współpracownikami zatrudnionymi w swojej placówce⁶.

Od maja 1961 r. za koordynowanie wszystkich kwestii związanych z ochroną placówek i budowaniem w nich sieci informatorów odpowiadał Wydział III Departamentu I MSW, tj. Wydział Kontrwywiadowczy, który oprócz kilkunastu teczek rezydentur (kontrwywiadowczych) ewidencjonował informacje o personelu i ochronie wszystkich zagranicznych przedstawicielstw w ramach teczek placówek⁷. Kiedy w wywiadzie MSW

⁴ W. Bagiński, *Wywiad cywilny...*, t. 1, s. 477–478, 480, 497.

⁵ *Ibidem*, s. 502, 526–527.

⁶ AIPN, 003175/158, Akta osobowe Stefana Tuszyńskiego, Wniosek, marzec 1962 r., k. 79; *ibidem*, Wniosek, 20 XII 1962 r., k. 85.

⁷ Teczka placówki, podobnie jak teczka rezydentury, była jedną z kategorii dokumentacji operacyjnej Departamentu I MSW. Por. AIPN, 003171/116, Postanowienie o założeniu teczki placówki krypt. „Domino”, 24 VI 1954 r., k. 18; *ibidem*, Protokół komisijnego zniszczenia teczki rezydentury krypt. „Osa” nr 1370/54, 12 XII 1962 r., k. 19.

zreorganizowano system prowadzenia spraw i dokumentacji operacyjnej i wprowadzono nowe kategorie, od drugiej połowy 1962 r. dokumentację na temat poszczególnych przedstawicielstw zagranicznych prowadzono w ramach spraw obiektowych (każde z nich miało swoją odrębną teczkę). W sytuacji, gdy do kraju, w którym nie było dotąd stałego ogniwa wywiadowczego, wysyłano funkcjonariusza, nie zakładano nowej teczki rezydentury. Wszelkie dokumenty związane z jego pracą i zadaniami włączano do teczek spraw obiektowych, które *de facto* odgrywały rolę teczek rezydentur⁸.

W połowie lat sześćdziesiątych liczba oficerów kierowanych przez Departament I MSW do pracy na placówkach zagranicznych się zwiększyła. Analizując, kogo wysłano w teren, można odnieść wrażenie, że tylko część ówczesnych nominacji była uzasadniona realnym zapotrzebowaniem wywiadu. W niektórych przypadkach stanowiska na placówkach były raczej synekurami przeznaczonymi dla zaprzyjaźnionych z kierownictwem resortu lub politycznymi decydentami funkcjonariuszy. Nie da się również wykluczyć, że czasem mogła to być forma zepchnięcia na boczne tory ludzi nieprzydatnych w centrali resortu, których ze względu na dawne zasługi nie można było po prostu zwolnić. Ponadto w dekadzie lat sześćdziesiątych Departament I MSW zaczął kierować do krajów „demokracji ludowej” oficerów, którzy z różnych względów nie mogli zostać skierowani do rezydentur na Zachodzie. Na ogół chodziło o funkcjonariuszy, którzy zostali kiedyś wydaleny za prowadzenie działalności niezgodnej ze statusem dyplomatycznym. Zdekonspirowanie ich jako oficerów wywiadu skutkowało na ogół trudnościami w uzyskaniu nowych akredytacji, zwiększało ryzyko zorganizowania przeciwko nim jakiejś prowokacji i mogło tworzyć zły klimat wokół danej placówki. W państwach bloku wschodniego problemów tych na ogół nie było, natomiast zdarzało się, że wywiadowcza „sława” czyniła danego funkcjonariusza, pracującego pod przykryciem dyplomaty, osobą atrakcyjną towarzysko, co przekładało się na większe możliwości zdobywania cennych kontaktów i wiadomości.

W połowie lat sześćdziesiątych rozpoczął się także proces rozszerzania kompetencji rezydentur w krajach „demokracji ludowej” o zadania związane ze zbieraniem informacji wywiadowczych. Następował on stopniowo i bez odnotowywania tego w przepisach i instrukcjach, toteż bardzo trudno dziś sprecyzować, kiedy doszło do tego przewartościowania.

⁸ AIPN, 003171/116, Postanowienie o założeniu sprawy obiektowej krypt. „Ryz”, 16 VIII 1962 r., k. 15; *ibidem*, Postanowienie o założeniu sprawy obiektowej krypt. „Hande”, 16 VIII 1962 r., k. 16; *ibidem*, Postanowienie o założeniu sprawy obiektowej krypt. „Domino”, 16 VIII 1962 r., k. 17; AIPN, 2974/29, mf., Postanowienie o założeniu podteczki pracownika rezydentury krypt. „Xen”, 8 XI 1967 r., k. 5 [pdf].

W świetle dokumentów znanych autorowi można postawić tezę, że następowało to z wolna od jesieni 1965 r. i ostatecznie rozwinęło się w latach 1967–1968. Dynamika poszerzania zakresu działalności wywiadowczej w poszczególnych krajach była zróżnicowana. W pierwszej kolejności inicjowano ją w tych z nich, które podejmowały próby uniezależnienia się od wpływów Związku Sowieckiego bądź przynajmniej częściowego otwarcia się na Zachód. Władze w Moskwie, a w ślad za nimi władze krajów satelickich wobec ZSRS, postrzegały taką politykę jako potencjalne zagrożenie dla spójności bloku wschodniego. Jeśli wierzyć informacjom podanym przez Christophera Andrew i byłego oficera KGB Olega Gordijewskiego, pod wpływem wydarzeń na Węgrzech, do których doszło w 1956 r., w drugiej połowie lat pięćdziesiątych przywódca ZSRS Nikita Chruszczow zakazał KGB prowadzenia operacji szpiegowskich w krajach Europy Środkowowschodniej. Miał on uznać, że w celu utrzymania stabilnej sytuacji we wspólnocie krajów „socjalistycznych” wzajemne kontakty powinny opierać się na współpracy, a nie podporządkowywaniu sobie lokalnych organów bezpieczeństwa⁹. Jak się wydaje, chodziło tu jednak bardziej o zaprzestanie werbowania agentury spośród obywateli krajów „zaprzyjaźnionych” niż o całkowite porzucenie zbierania informacji wywiadowczych na ich temat przez KGB i GRU.

Początkowo, ze względu na niemal całkowity brak rezydentur w krajach bloku wschodniego, polecenia związane ze zbieraniem informacji wywiadowczych przekazywano tajnym współpracownikom z placówek, nazywanych potocznie „współpracownikami placówkowymi”. Ich raporty trafiały do Warszawy za pośrednictwem szyfrantów, którzy odgrywali rolę skrzynek kontaktowych. W niektórych przypadkach zadania tego rodzaju otrzymywali także szyfranci. Z biegiem czasu, ze względu na delikatność tej materii pod względem politycznym i międzynarodowym, dążono do tego, by powierzać je zaufanym i długoletnim oficerom aparatu.

Metody pracy operacyjnej, które wykorzystywano w krajach „demokracji ludowej”, były odmienne od praktykowanych w krajach „kapitalistycznych”. Nie prowadzono klasycznie pojmowanego wywiadu agenturalnego opierającego się na osobowych źródłach informacji werbowanych spośród miejscowych obywateli. Poprzestawano na kontaktach służbowych i towarzyskich z tymi ludźmi, które utrzymywali zarówno oficerowie, jak i obsługiwani przez nich tajni współpracownicy. Na szeroką skalę wykorzystywano także znajomości w korpusie dyplomatycznym i wśród dziennikarzy. Część z nich, a także niektórych miejscowych obywateli, traktowano jako nieświadomych informatorów, czyli tzw. kapturowe

⁹ Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, tłum. R. Brzeski, Warszawa 1997, s. 422.

źródła informacji. Niekiedy ludzie ci byli rejestrowani w ewidencji wywiadu w kategorii kontaktów informacyjnych¹⁰. Nadsyłane do Warszawy materiały trafiały do Wydziału X (Informacyjnego) centrali, w którym opracowywano na ich podstawie notatki i analizy, a te przesyłano później władzom państwowym i potencjalnie zainteresowanym ich treścią resortom, innym pionom SB, a także służbom Związku Sowieckiego.

Pierwszym krajem bloku, w którym Departament I MSW zaczął zbierać informacje wywiadowcze na większą skalę, była Chińska Republika Ludowa (ChRL). Przyczynił się do tego pogłębiający się rozłam w relacjach tego kraju ze Związkiem Sowieckim. Chociaż początkowo władze PRL chciały zachować dobre relacje z Państwem Środka, to z biegiem czasu dochodziło do coraz większej liczby incydentów i napięć prowokowanych przez władze w Pekinie¹¹. Już w 1958 r. do centrali MSW w Warszawie zaczęły napływać sygnały wskazujące, że chińskie organy bezpieczeństwa interesują się przedstawicielstwami PRL i obserwują poczynania ich pracowników. W kolejnych latach zebrano sporo dowodów, które potwierdzały, że rozpracowują one Polaków w sposób czynny¹².

Najstarsze z meldunków wywiadowczych nadesłanych do Warszawy z Pekinu, które można znaleźć w zbiorze dokumentacji po Wydziale Informacyjnym, pochodzą z grudnia roku 1965¹³. Opracował je ówczesny rezydent płk Leszek Szmidt ps. „Klin”, który od września 1964 r. był I sekretarzem Ambasady PRL w Chinach. W październiku 1966 r. na jego miejsce przyjechał ppłk Stefan Kwiatkowski ps. „Sam”, który był znacznie aktywniejszy od swojego poprzednika w zbieraniu wiadomości o sytuacji wewnętrznej. W trakcie blisko czteroletniego pobytu miał szansę zobaczyć, jak przebiegała „rewolucja kulturalna”, w trakcie której zamordowano kilka milionów ludzi¹⁴. Ze względu na to, że zdobycie jakichkolwiek informacji bezpośrednio od Chińczyków było bardzo trudne, ppłk Kwiatkowski uży-

¹⁰ AIPN, 710/388, Akta osobowe Kazimierza Wesołowskiego, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 15 XII 1969 r., k. 49; AIPN, 003175/506, Ocena pracy ppłk. Zenona Kubasia ps. „Wirski” w punkcie operacyjnym w Belgradzie, 22 X 1971 r., k. 158–159.

¹¹ Szerzej na temat stanowiska władz PRL wobec konfliktu chińsko-sowieckiego w publikacji zob. R. Skobelski, *Polityka PRL wobec państw socjalistycznych w latach 1956–1970. Współpraca – napięcia – konflikty*, Poznań 2010, s. 100–142.

¹² AIPN, 02011/332, mf., Notatka dot. Ambasady PRL w Pekinie, 12 VIII 1963 r., k. 190–195 [pdf, cz. 1]; AIPN, 0222/246, t. 1, Protokół z przebiegu narady odbytej w dniu 16 I 1967 r. u wiceministra spraw wewnętrznych gen. Franciszka Szlachcica, 31 I 1967 r., k. 140.

¹³ AIPN, 02011/332, mf., Szyfrogram z rezydentury w Pekinie, 13 XII 1965 r., k. 180–183 [pdf, cz. 1]; *ibidem*, Szyfrogram z rezydentury w Pekinie, 23 XII 1965 r., k. 179 [pdf].

¹⁴ AIPN, 0194/2921, Akta osobowe Leszka Szmidta, Notatka służbowa, 27 VII 1964 r., k. 31–31v; AIPN, 003175/524, Akta osobowe Stefana Kwiatkowskiego, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 20 VIII 1970 r., k. 106–107.

skiwiał je od zagranicznych dyplomatów, m.in. z Indii, Indonezji, Nepalu, NRD, Rumunii i ZSRS oraz od dziennikarzy. Wywiad MSW gromadził je także przy pomocy swoich ekspozytur w różnych częściach świata, m.in. w Stanach Zjednoczonych. Meldunki na temat problematyki chińskiej były bardzo istotne dla sowieckich służb, które inspirowały wywiady państw satelickich do prowadzenia działań w tym kierunku¹⁵. Liczba dokumentów Departamentu I MSW na ten temat pokazuje, że wywiadowi PRL udawało się wypełnić to zadanie, i to z nawiązką¹⁶.

We wrześniu 1964 r. wywiad MSW skierował swojego funkcjonariusza do Mongolii. Pierwszym i – jak się okazało – jedynym rezydentem w tym kraju został ppłk Antoni Nowaczyk ps. „Mont”, sprawujący oficjalnie funkcję I sekretarza Ambasady PRL w Ułan Bator. Mimo że dokumenty dotyczące tej placówki zostały zniszczone, można domniemywać, że zadania, z którymi wysłano go w teren, obejmowały sprawy kontrwywiadowcze i problematykę chińską. Przedterminowe odwołanie go do kraju w lipcu 1966 r. i brak decyzji w sprawie przysłania jego następcy mogą wskazywać, że efekty pracy rezydentury były niewielkie i utrzymywanie jej uznano za zbędne¹⁷. Być może to właśnie z tego powodu Departament I MSW nie zdecydował się na wysłanie któregoś ze swoich oficerów operacyjnych do Korei Północnej. W praktyce jedynymi funkcjonariuszami MSW zatrudnionymi w Ambasadzie PRL w Phenianie byli szyfranci. Dla porządku trzeba dodać, że ostatni oficer wywiadu, którego oddelegowano do pracy w Misji PRL do Komisji Nadzorczej Państw Neutralnych w Korei, czyli kpt. Edward Ciećko, wrócił do kraju na początku roku 1963¹⁸. Funkcjonariusze Departamentu I MSW byli natomiast w dalszym ciągu wysyłani do pracy w Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Indochinach. Ich działalność nie ograniczała się wyłącznie do kontrwywiadowczego zabezpieczenia własnego personelu. Jeśli istniały ku temu warunki, mieli oni obserwować aktywność obcych służb i członków misji pokojowych z krajów zachodnich.

W 1966 r. Departament I MSW powrócił do prowadzenia działalności wywiadowczej w Jugosławii. W odróżnieniu od relacji z Chinami, nie

¹⁵ Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB...*, s. 430–432.

¹⁶ Najstarsze meldunki z Chin można znaleźć w materiałach archiwalnych o sygn. AIPN, 02011/332, mf.

¹⁷ AIPN, 0604/59, Akta osobowe Antoniego Nowaczyka, Pismo naczelnika Wydziału III Departamentu I MSW do kierownika Samodzielnej Sekcji Kadr Departamentu Kadr MSW, 12 IX 1964 r., k. 128; *ibidem*, Pismo inspektora Samodzielnej Sekcji Kadr Departamentu Kadr MSW do naczelnika Wydziału Ogólnego Departamentu I MSW, 10 X 1966 r., k. 130.

¹⁸ AIPN, 0604/1626, Akta osobowe Edwarda Ciećko, Charakterystyka, 23 IV 1963 r., k. 196.

miało to jednak związku z oficjalnymi stosunkami międzypaństwowymi. Te były zasadniczo dobre, ponieważ w Belgradzie pamiętano, że PRL nie przyłączyła się do inspirowanej przez Moskwę antyjugosłowiańskiej nagonki z drugiej połowy lat pięćdziesiątych. Z czasem, w obliczu narastającego konfliktu z Chinami, także władze Związku Sowieckiego złągodziły kurs wobec tego kraju i ich wzajemne stosunki zaczęły się ocieplać. W latach sześćdziesiątych, wykorzystując sprzyjającą koniunkturę międzynarodową, władze Jugosławii pozwalały sobie na przeprowadzanie reform w sferze polityki wewnętrznej i gospodarczej, które były dość dalekie od komunistycznej ortodoksji¹⁹.

Najstarsze z dokumentów na temat sytuacji politycznej w Jugosławii znajdujących się w spuściźnie po pionie informacyjnym wywiadu MSW pochodzą z lipca 1966 r. Nadesłał je płk Kazimierz Wesołowski ps. „Delfin”, który od stycznia 1966 r. był attaché Ambasady PRL w Belgradzie²⁰. Na podstawie zachowanych szyfrogramów i meldunków można stwierdzić, że głównymi źródłami informacji rezydentury byli radca Ambasady PRL w Belgradzie Józef Czyrek i I sekretarz tego przedstawicielstwa Alojzy Walaszek. Obaj dyplomaci byli w tym czasie współpracownikami placówkowymi Departamentu I MSW. Pierwszy z nich działał pod ps. „Henryk”, a drugi – „Rodak”²¹. Wykorzystując znajomości wśród przedstawicieli miejscowych władz, uzyskiwali oni m.in. istotne ówczesnie wiadomości o walkach frakcyjnych w Komunistycznej Partii Jugosławii i odsunięciu na boczny tor byłego bliskiego współpracownika Tity – Aleksandra Rankovicia²². Najważniejsze z meldunków na te tematy przesyłano do Zenona Kliszki za pośrednictwem ministra spraw wewnętrznych Mieczysława Moczara²³.

¹⁹ Szerzej na temat relacji Jugosławii ze Związkiem Sowieckim i PRL w publikacjach zob. M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004, s. 203–207, 211–226; R. Skobelski, *Polityka PRL...*, s. 164–184.

²⁰ AIPN, 710/388, Akta osobowe Kazimierza Wesołowskiego, Pismo naczelnika Wydziału III Departamentu I MSW ppłk. Tadeusza Walichnowskiego do kierownika Samodzielnej Sekcji Kadr Departamentu Kadr MSW ppłk. Piotra Kardasza, 3 II 1966 r., k. 45.

²¹ AIPN, 00945/2505, mf., Notatka dot. tw ps. „Rodak”, 25 VI 1965 r., k. 21–22 [pdf]; AIPN, 02011/329, mf., Szyfrogram z rezydentury w Belgradzie, 21 XI 1966 r., k. 227 [pdf, cz. 1]; AIPN, 01748/141, mf., Pismo zastępcy naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW, 16 V 1970 r., k. 79 [pdf]. Dokumentację na temat współpracy Józefa Czyrka z wywiadem prowadzono w ramach sprawy rozpracowania operacyjnego krypt. „Hen” od lipca 1962 do listopada 1968 r. Niestety, w późniejszym okresie została ona zniszczona.

²² Najstarsze meldunki z Jugosławii można znaleźć w mikrofilmie o sygn. AIPN, 02011/329, mf.

²³ AIPN, 02011/329, mf., Pismo przewodnie ministra spraw wewnętrznych Mieczysława Moczara do członka Biura Politycznego KC PZPR Zenona Kliszko, 13 VII 1966 r., k. 338 [pdf].

W związku ze wzrastającym zapotrzebowaniem na informacje z Jugosławii jesienią 1967 r. przysłano do Belgradu dwóch oficerów. Obaj wywodzili się z Wydziału V (Niemieckiego). Pierwszym z nich był ppłk Adam Bakalarczyk ps. „J-3”, który przed przyjściem do Departamentu I służył w kontrwywiadzie MSW²⁴. Drugim z funkcjonariuszy był mjr Zenon Kubaś ps. „Wirski”, który wcześniej pracował w zespole organizującym działalność wywiadowczą z pozycji nielegalnych. Oprócz rozpoznawania sytuacji politycznej i wewnętrznej w Jugosławii zlecono mu organizowanie spotkań i szkoleń dla głęboko zakonspirowanej agentury jego macierzystego wydziału, działającej na co dzień w RFN i Austrii. W związku z tym, że w centrali Departamentu I MSW dostrzeżono, iż Jugosławia jest bardzo dogodnym miejscem do kontaktów ze współpracownikami z państw zachodnich, zlecono mu przeanalizowanie topografii kilku ważniejszych miast, takich jak Dubrownik, Lublana i Zagrzeb. Oficer miał wytypować nowe miejsca do spotkań z agenturą i konspiracyjnego przekazywania materiałów wywiadowczych. Oprócz tego, w ramach oficjalnej pracy jako kierownik działu w BRH przy Ambasadzie PRL w Belgradzie kontaktował się z obywatelami krajów zachodnich, usiłując odnaleźć wśród nich ludzi interesujących dla wywiadu. Dodatkowym zadaniem, które powierzono ppłk. Kubasiowi, było ustalenie, w jaki sposób obywatele PRL uciekają na Zachód przez Jugosławię²⁵.

Jesienią 1967 r. Departament I MSW zainicjował prowadzenie działalności wywiadowczej w Rumunii. Przyczyniły się do tego narodowo-komunistyczny kurs władz tego kraju, ich postępujące dystansowanie się wobec ZSRS, a także inicjowanie przez nie kontaktów z niektórymi zachodnimi państwami. Najczytelniejszy sygnał nieposłuszeństwa wobec Moskwy dostrzeżono w czerwcu 1967 r., kiedy w związku z wojną sześciodniową na Bliskim Wschodzie władze w Bukareszcie odmówiły podpisania deklaracji przeciwko Izraelowi i nie zerwały z nim stosunków dyplomatycznych²⁶.

Pierwszym funkcjonariuszem przysłanym przez Departament I MSW do Rumunii był płk Stanisław Gać ps. „Ron”, który od wiosny 1967 r. sprawował stanowisko kierownika działu administracyjnego w BRH przy Ambasadzie PRL w Bukareszcie. Oficer ten nie był jednak pracownikiem wywiadu i w zasadzie nie zajmował się pracą operacyjną, ponieważ

²⁴ AIPN, 003175/176, Akta osobowe Adama Bakalarczyka, Notatka służbowa, 18 I 1971 r., k. 130.

²⁵ AIPN, 003175/506, Akta osobowe Zenona Kubasia, Wniosek, 30 VIII 1967 r., k. 152; *ibidem*, Ocena pracy ppłk. Zenona Kubasia ps. „Wirski” w punkcie operacyjnym w Belgradzie, 22 X 1971 r., k. 158–159.

²⁶ Szerzej na ten temat w publikacji zob. A. Burakowski, *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965–1989*, Warszawa 2008, s. 37–42, 67–70, 80–89.

w MSW służył dopiero od 1965 r., i to w pionie kadr. Jego wyjazd na placówkę był swego rodzaju nagrodą za dawne zasługi jako żołnierza komunistycznej partyzantki²⁷.

Sytuacja uległa zmianie w październiku 1967 r., kiedy I sekretarzem ambasady został płk Jan Brudzyński ps. „Ula”. Ze względu na dobrą znajomość kilku języków obcych i kompetencje analityczne był on wieloletnim funkcjonariuszem pionu informacyjnego wywiadu. Umiejętności te przydały mu się także w Rumunii, gdzie w stosunkowo krótkim czasie udało mu się zbudować szerokie kontakty wśród członków korpusu dyplomatycznego²⁸. Na podstawie zachowanych depeesz szyfrowych można stwierdzić, że oprócz urzędników miejscowego MSZ i pracowników ambasad z tzw. krajów socjalistycznych spotykał się m.in. z dyplomatami z Egiptu, Finlandii, Francji i USA. Zakres tematyczny informacji uzyskiwanych przez rezydenturę w Bukareszcie nie ograniczał się wyłącznie do kwestii rumuńskich. Dotyczyły one sytuacji w innych krajach bloku, szeroko pojętych relacji międzynarodowych i spraw żydowskich²⁹.

W odróżnieniu od Chin, Jugosławii i Rumunii, między 1966 a 1968 r. Departament I MSW nie prowadził zbyt aktywnej działalności wywiadowczej w Albanii. Już na początku lat sześćdziesiątych władze tego kraju zdystansowały się wobec Związku Sowieckiego, co w ostatecznym rachunku doprowadziło do zerwania stosunków między nimi. Tłem tych wydarzeń było demonstracyjne zbliżenie Albanii z Chinami. Relacje władz w Tiranie z PRL były wypadkową ich stosunku do ZSRS. Podobnie jak w przypadku Chińczyków, napięcie w relacjach wynikało z narastającej liczby incydentów i prowokacji ze strony albańskiej, a także sporej aktywności w dziedzinie propagandy³⁰.

Choć od połowy lat sześćdziesiątych do Warszawy napływały co jakiś czas informacje na temat sytuacji wewnętrznej i polityki zagranicznej Albanii, nie było ich zbyt wiele³¹. Być może wynikało to z obiektywnych trudności lub niedostatecznego zaangażowania funkcjonariuszy kierowanych do Tirany. Od września 1966 r. pierwszym samodzielnym pracownikiem operacyjnym w tym kraju był płk Lutosław Stypczyński ps. „Stylo”,

²⁷ AIPN, 0218/1170, Akta osobowe Stanisława Gacia, Notatka służbowa, 7 XI 1969 r., k. III/27.

²⁸ AIPN, 003175/146, Akta osobowe Jana Brudzyńskiego, Charakterystyka służbowa płk. Jana Brudzyńskiego, październik 1971 r., k. 140.

²⁹ Najstarsze meldunki z Rumunii można znaleźć w materiałach archiwalnych o sygn. AIPN, 02011/330, mf.

³⁰ Szerzej na temat relacji PRL z Albanią zob. R. Skobelski, *Polityka PRL...*, s. 142–164.

³¹ Najstarsze meldunki wywiadowcze dotyczące Albanii pochodzące ze spuścizny po Wydziale Informacyjnym Departamentu I MSW znajdują się pod sygn. AIPN, 02011/331, mf.

który nie miał dotąd związków z działalnością wywiadowczą. Przed wyjazdem na placówkę był dyrektorem Biura Rejestracji Cudzoziemców MSW, a następnie Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW. Jego pobyt w Tiranie trwał bardzo krótko, ponieważ odwołano go w trybie dyscyplinarnym już w kwietniu 1967 r. Blisko dwa miesiące później rezydentem w Albanii został ppłk Stefan Wolnik ps. „Stewo”, którego zadania miały początkowo przede wszystkim charakter kontrwywiadowczy³².

W związku z aktywnością polityczną Chin w Europie, zwłaszcza w odniesieniu do Albanii i Rumunii, a także rosnącą w niektórych kręgach popularnością maoizmu i trockizmu problematyka chińska stała się w drugiej połowie lat sześćdziesiątych jednym z pierwszoplanowych zadań wywiadu PRL. W trakcie narady u wiceministra Franciszka Szlachcica w styczniu 1967 r. dyrektor Departamentu I MSW Henryk Sokolak przyznał, że oficerowie kierowanej przez niego jednostki nie są w stanie stosować analogicznych metod pracy jak Ambasada ChRL w Warszawie, ponieważ istnieją zasadnicze bariery uniemożliwiające im swobodne poruszanie się po obszarze Chin. W świetle jego wypowiedzi podobnie było w Albanii, co sprawiało, że rezydentury w obu krajach nie prowadziły aktywnej pracy wywiadowczej³³. Szczegółowe zadania na tym nowym odcinku sprecyzowano na początku 1968 r. Pociągnęły one za sobą zwiększenie kadry rezydentur w europejskich krajach uznanych za najbardziej zagrożone chińskimi wpływami³⁴. W rezultacie od stycznia 1968 r. w rezydenturze w Bukareszcie zaczął pracować ppłk Jan Grabowski ps. „Januszewski”, który wraz z rezydentem Janem Brudzyńskim aktywnie uczestniczył w zbieraniu informacji wywiadowczych³⁵.

Bardzo ciekawe zmiany zaszły w rezydenturze w Tiranie na przestrzeni lat 1967 i 1968. Zimą 1966 r. znany działacz komunistyczny Kazimierz Mijał wykorzystał albański paszport wystawiony na fałszywe nazwisko i uciekł z PRL. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych, gdy był już na politycznym marginesie, stał się nieformalnym liderem środowiska dogmatyków zafascynowanych ideologią marksistowsko-leninowską w wersji chińskiej. Po znalezieniu się na Zachodzie wyjechał do Albanii, gdzie

³² AIPN, 003175/822, Akta osobowe Stefana Wolnika, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 10 XII 1969 r., k. 158–160; AIPN, 003175/206, Akta osobowe Lutosława Stypczyńskiego, Notatka służbowa, październik 1972 r., k. 132–133.

³³ AIPN, 0222/246, t. 1, Protokół z przebiegu narady odbytej w dniu 16 I 1967 r. u wiceministra spraw wewnętrznych gen. Franciszka Szlachcica, 31 I 1967 r., k. 140–141.

³⁴ AIPN, 003175/524, Akta osobowe Stefana Kwiatkowskiego, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 20 VIII 1970 r., k. 106.

³⁵ AIPN, 0967/158, Akta osobowe Jana Grabowskiego, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III Departamentu I MSW do kierownika Samodzielnej Sekcji Kadry Departamentu Kadry MSW, 4 I 1969 r., k. 63.

występował jako sekretarz generalny Komunistycznej Partii Polski³⁶. MSW miało spore trudności z odtworzeniem sposobu, w jaki udało mu się nielegalnie wyjechać z kraju, i ustaleniem miejsca jego pobytu. Zadania z tym związane realizowano w ramach operacji o kryptonimie „Znak III” podjętej przez Departament III MSW przy wsparciu wywiadu i kontrwywiadu³⁷. Komunistycznego dysydenta poszukiwano we Włoszech, Belgii i Austrii. Za prawdopodobne miejsce pobytu uznawano także Albanie, tym bardziej że na falach utworzonego latem 1966 r. Radia Tirana zaczęto emitować audycje w języku polskim. Ze względu na rewizjonistyczny charakter przekazywanych przez rozgłośnię treści w niedługim czasie uznano ją za kolejny ośrodek dywersji ideologicznej, usiłujący w negatywny sposób oddziaływać na sytuację wewnętrzną w PRL. Dzięki prowadzonym na szeroką skalę działaniom operacyjnym na początku września 1967 r. zdobyto pewność, że Mijał przebywa w Albanii na stałe, i zdecydowano się na zintensyfikowanie pracy wywiadowczej w tym kraju³⁸.

W związku z zaistniałymi zdarzeniami początku 1968 r. do rezydentury w Tiranie skierowano dwóch funkcjonariuszy, których przyjazd miał bezpośredni związek z rozpracowywaniem Kazimierza Mijała. Pierwszym z nich był mjr Jerzy Legucki ps. „Alan”, który na kilka miesięcy przed oddelegowaniem do Albanii zaczął prowadzić parę spraw operacyjnych na osoby, które miały możliwości dotarcia do uciekiniera³⁹. Były one bezpośrednio powiązane z prowadzoną od lutego 1967 r. przez Wydział VIII (Dywersji Ideologicznej) Departamentu I MSW sprawą obiektową o kryptonimie „Znak III”⁴⁰. Drugim oficerem, który wzmocnił skład rezydentury,

³⁶ Szerzej na temat działalności Kazimierza Mijała i nielegalnej KPP zob. P. Gasztold, *Maoizm nad Wisłą? Działalność Komunistycznej Partii Polski Kazimierza Mijała*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 32, s. 290–295, 298–309; M.K. Gnońska, *Promoting the 'China Way' of communism in Poland and beyond during the Sino-Soviet Split. The case of Kazimierz Mijał*, „Cold War History” 2018, R. 18, nr 3, s. 343–359.

³⁷ Główne ustalenia w tej sprawie poczyniono na początku 1967 r. Zob. AIPN, 0222/246, t. 1, Protokół z przebiegu narady odbytej w dniu 16 I 1967 r. u wiceministra spraw wewnętrznych gen. Franciszka Szlachcica, 31 I 1967 r., k. 129–149.

³⁸ AIPN, 01285/227, mf., Notatka dot. czynności i przedsięwzięć operacyjnych zmierzających do umiejscowienia Kazimierza Mijała, 20 V 1967 r., k. 22–29 [pdf]; *ibidem*, Wnioski oraz plan w związku z depeszą z Tirany z dnia 5 bm. dot. Kazimierza Mijała, 6 IX 1967 r., k. 30–33 [pdf]; AIPN, 02011/331, mf., Notatka dot. Radia Tirana, [1967 r.], k. 676–677 [pdf]; *ibidem*, Notatka dot. Radia Tirana, listopad 1967 r., k. 669–671 [pdf]; AIPN, 0222/246, t. 8, Informacja dot. Kazimierza Mijała, lipiec 1967 r., k. 40–42.

³⁹ AIPN, 003175/531, Akta osobowe Jerzego Leguckiego, Pismo naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW do kierownika Samodzielnej Sekcji Kadr Departamentu Kadr MSW, 27 I 1968 r., k. 94; AIPN, Karta ewidencyjna prowadzonych spraw Jerzego Leguckiego.

⁴⁰ Sprawę obiektową Departamentu I MSW krypt. „Znak III” założył mjr Edward Dziechciarek i jesienią 1973 r. liczyła już 15 tomów. 20 XII 1973 r. zarejestrowano ją do

był mjr Tadeusz Zawadzki ps. „Janusz”. Funkcjonariusz ten wywodził się z Departamentu III MSW, w którym bezpośrednio uczestniczył w czynnościach podejmowanych w ramach SOR (sprawy operacyjnego rozpracowania) „Znak III”, prowadzonej przez tę jednostkę od listopada 1965 r.⁴¹

Departament I MSW zmienił nastawienie do prowadzenia pracy operacyjnej w krajach „demokracji ludowej” pod wpływem wydażeń w Czechosłowacji, do których doszło w okresie Praskiej Wiosny. Początkowo głównym dostarczycielem informacji o sytuacji w tym kraju był płk Stanisław Supruniuk ps. „Małcki”, który od lipca 1965 r. kierował tamtejszą rezydenturą. Przez pierwsze dwa lata realizowane przez niego zadania miały przede wszystkim charakter kontrwywiadowczy. W tym czasie, oprócz problemów związanych z ochroną „placówki”, usiłował także rozpoznawać sytuację wśród Polaków mieszkających bądź przebywających służbowo w Czechosłowacji, a także tych, którzy trudnili się przemytem i nielegalnym handlem dewizami⁴².

Niezależnie od rezydentury w Pradze istniało też małe ogniwo wywiadowcze w Bratysławie. Od marca 1965 r. kierował nim samodzielny pracownik operacyjny ppłk Eugeniusz Pielużek ps. „Murzyn”, który sprawował stanowisko wicekonsula w miejscowym Konsulacie Generalnym PRL. Ze względu na bliskość geograficzną od strony służbowej ekspozytura ta podlegała rezydenturze w Wiedniu i koordynującemu jej pracę Wydziałowi V (Niemieckiemu) Departamentu I MSW. Utworzenie małego ogniwa wywiadowczego na Słowacji miało odciążyć wiedeńską rezydenturę w organizowaniu i obsłudze spotkań z agenturą z Niemiec i Austrii, szkoleniach, a także przeprowadzaniu rozmów sondażowych z kandydatami na współpracowników. Miała ona również utrzymywać roboczy kontakt

---

kategorii rozpracowania obiektowego, a przy okazji skrócono jej kryptonim do słowa „Znak”. Choć w postanowieniu o zniszczeniu tej sprawy z września 1989 r. zapisano, że „została założona w 1982 r. na antypolskie organizacje działające na terenie Szwecji”, to informacja ta jest nieprawdziwa i najprawdopodobniej dotyczyła szerszego spektrum organizacji rewizjonistycznych i dogmatycznych w Europie (AIPN, Dziennik reje-stracyjny Departamentu I MSW, poz. 7609; AIPN, Karta ewidencyjna prowadzonych spraw Edwarda Dziechciarka, poz. 105; AIPN, Karta ewidencyjna prowadzonych spraw Eugeniusza Ostapkowicza, poz. 3; AIPN, 01746/3, Postanowienie o zniszczeniu teczki rozpracowania obiektowego krypt. „Znak”, 12 IX 1989 r., k. 173).

⁴¹ AIPN, 0604/1642, Akta osobowe Tadeusza Zawadzkiego, Opinia służbowa za okres 1963–1964, kwiecień 1965 r., k. 117; *ibidem*, Wniosek, 21 I 1967 r., k. 120; *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III Departamentu I MSW do kierownika Samodzielnej Sekcji Kadr Departamentu Kadr MSW, 13 IV 1968 r., k. 126; AIPN, 0222/246, t. 1, Kronika sprawy krypt. „Znak III”, 13 XI 1969 r., k. 39–40.

⁴² AIPN, 01137/230, Akta osobowe Stanisława Supruniuka, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 5 III 1971 r., k. 57–58; S. Supruniuk, *Z Polesia do Warszawy. Rozmowa z dziadką z wnukiem Marcinem*, Warszawa 2009, s. 213–214.

z organami bezpieczeństwa ze wschodniej Czechosłowacji. Podteczka rezydentury, w ramach której prowadzono dokumentację podpunktu w Bratysławie, miała kryptonim „Pomost”⁴³.

Wraz z postępującymi reformami politycznymi w Czechosłowacji zapotrzebowanie władz państwowych i sowieckich służb na informacje z tego kraju rosło. Szczególnie dużo napłynęło ich do centrali MSW wiosną 1968 r., przy czym nie pochodziły one wyłącznie z rezydentury kierowanej przez płk. Supruniuka. Kiedy na początku maja kierownictwo resortu zainicjowało operację „Podhale”, w gromadzenie wiadomości o sytuacji u południowego sąsiada zaangażowano terenowe jednostki SB, MO, a także Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego. Funkcjonariusze tych formacji kontaktowali się z Czechami, inicjując osobiste kontakty, a także zlecając je tajnym współpracownikom⁴⁴.

Nocą z 20 na 21 sierpnia 1968 r. doszło do inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację i szybkiego zajęcia tego kraju. Reformatorzy z kierownictwa KPCz zostali zabrani do Moskwy, gdzie w ciągu kilku dni wymuszono na nich podpisanie ugody. Wkrótce potem zezwolono im na powrót do Pragi. Oczekiwano, że niezwłocznie przystąpią do przywracania starych porządków. Od tej pory władze ZSRS przy pomocy wojsk okupacyjnych i służb krajów Układu Warszawskiego czuwały nad tym, w jaki sposób czechosłowaccy politycy wcielali w życie treść zawartego porozumienia. Usiływały one także rozpoznać i zinfiltrować środowiska zwolenników i czynnych uczestników Praskiej Wiosny. Przedsięwzięcia te służyły zneutralizowaniu ich działalności, a w niektórych wypadkach po prostu doprowadzeniu do wyeliminowania ich z ważnych stanowisk państwowych⁴⁵.

Podczas przygotowań do inwazji na Czechosłowację MSW zorganizowało specjalny zespół funkcjonariuszy, którego zadaniem było prowadzenie działań operacyjnych bezpośrednio na terenie tego kraju. W składzie

⁴³ AIPN, 003175/647, Akta osobowe Eugeniusza Pielużka, Wniosek, 12 I 1965 r., k. 194; *ibidem*, Ocena pracy ppłk. Pielużka Eugeniusza, 16 XII 1968 r., k. 201; AIPN, 01748/92, mf., Postanowienie o zniszczeniu podteczki rezydentury krypt. „Pomost”, 15 IX 1977 r., k. 29 [pdf].

⁴⁴ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001, s. 465–470; J. Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006, s. 714–725, 735–744; G. Majchrzak, *Służba Bezpieczeństwa PRL...*, s. 85–90; Ł. Kamiński, G. Majchrzak, *Wstęp [w:] Operacja „Podhale”...*, s. 37–39; R. Skobelski, *Polityka PRL...*, s. 247–295; N. Pietrow, *KGB a kryzys czechosłowacki w 1968 r. [w:] Inwazja na Czechosłowację 1968. Perspektywa rosyjska*, red. J. Pazderka, tłum. A. Kaczorowski, Warszawa 2015, s. 147–152.

⁴⁵ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina...*, s. 474–480, 486–488; J. Eisler, *Polski rok 1968...*, s. 744–746; R. Skobelski, *Polityka PRL...*, s. 296–298, 304–305; N. Pietrow, *KGB a kryzys czechosłowacki...*, s. 156–157.

Grupy Operacyjnej „Góral” znalazło się 26 oficerów z różnych jednostek SB, z czego ośmiu z Departamentu I, a także dwóch kierowców. Szefem tej formacji został wicedyrektor kontrwywiadu MSW płk Henryk Żmijewski. Po przekroczeniu południowej granicy PRL funkcjonariusze ci zostali podporządkowani szefowi Zarządu WSW 2. Armii LWP i rozjechali się do garnizonów zorganizowanych w poszczególnych miastach, po czym przystąpili do właściwej pracy⁴⁶. Ich zadaniem było nawiązanie kontaktów i rozpoczęcie zdobywania informacji od pracowników miejscowych organów bezpieczeństwa, aparatu partyjnego i administracji. Funkcjonariusze z grupy interesowali się sytuacją w KPCz, czechosłowackich służbach, milicji, wojsku, aktualnymi nastrojami społecznymi, a przede wszystkim środowiskami uznanymi za „kontrewolucyjne”. W dniu 27 sierpnia 1968 r. dyrektor płk Henryk Sokolak stanął na czele specjalnego zespołu powołanego do koordynowania działań w Czechosłowacji, a w jego składzie znalazł się również wicedyrektor wywiadu płk Eugeniusz Pękała. W połowie września zmniejszono i zreorganizowano GO „Góral”, a na zastępcę jej szefa, którym został płk Zdzisław Poniatowski, wyznaczono oficera wywiadu MSW ppłk. Władysława Werfla. Równocześnie rozszerzono zakres realizowanych przez nią zadań rozpoznawczych. Grupa zakończyła działalność pod koniec października 1968 r. Nie oznaczało to jednak zaprzestania zbierania informacji w Czechosłowacji. W kolejnych miesiącach Departament I MSW w dalszym ciągu aktywnie uczestniczył w monitorowaniu postępów „normalizacji”⁴⁷.

Nowe dyrektywy dotyczące pracy wywiadu w krajach Bloku Wschodniego

Wydarzenia w Czechosłowacji przyniosły daleko idące skutki dla relacji Związku Sowieckiego z krajami bloku wschodniego. Wyciągając wnioski z tego co się stało, władze w Moskwie sformułowały nową doktrynę polityczną, której istota zawierała się w stwierdzeniu, że suwerenność krajów Układu Warszawskiego jest drugorzędna względem interesów całej

⁴⁶ Spośród funkcjonariuszy skierowanych do GO „Góral” z Departamentu I MSW wywodzili się: ppłk Włodzimierz Borowik, ppłk Henryk Braciszewski, ppłk Tadeusz Lemieszko, ppłk Bogumił Łuka, ppłk Józef Pieniżek, mjr Stanisław Rączka, ppłk Władysław Werfel i kpt. Romuald Wójtowicz.

⁴⁷ G. Majchrzak, *Służba Bezpieczeństwa PRL...*, s. 91–94, 102–103; Ł. Kamiński, G. Majchrzak, *Wstęp* [w:] *Operacja „Podhale”...*, s. 42–43; Notatka z narady w Departamencie I MSW poświęconej operacji „Podhale”, 9 IX 1968 r. [w:] *ibidem*, s. 571–573; Sprawozdanie z działalności grupy „Góral” w ramach operacji „Podhale”, 20 XI 1968 r. [w:] *ibidem*, s. 638–650.

wspólnoty. Doktryna Breżniewa nie tylko stanowiła swoiste uzasadnienie inwazji na Czechosłowację, lecz także była niepisaną przestrogą dla państw satelickich wobec ZSRS, co może się wydarzyć, jeśli zdecydują się na zakwestionowanie podstawowych pryncypiów ideologicznych bądź zechcą rozluźnić więzi z Moskwą. W świetle dalszych wydarzeń można stwierdzić, że przekaz ten został właściwie odczytany przez przywódców krajów bloku. W rezultacie te z nich, które nie znajdowały się już w bezpośredniej strefie sowieckich wpływów, tj. Chiny, Albania, Jugosławia i Rumunia, odniosły się do niego w krytyczny sposób, a pozostałe milcząco przyjęły go do wiadomości⁴⁸.

Aby zapobiec podobnym wydarzeniom w przyszłości i mieć lepsze możliwości reagowania na negatywne zjawiska polityczne, jeszcze zanim się rozwiną, władze Związku Sowieckiego zdecydowały się na podjęcie środków zapobiegawczych. Najważniejszym z nich było rozpoczęcie starań o zapewnienie sobie większego niż do tej pory bieżącego dopływu informacji z krajów „demokracji ludowej”. Zwłaszcza tych o charakterze nieoficjalnym i poufnym. W swoich wspomnieniach Piotr Kostikow ujął ten zamiar w nieco zawołowany sposób: „kierownictwo na Kremlu wśród niewielu wniosków z kryzysu czechosłowackiego wyprowadziło jeden o znaczeniu kolosalnym dla dalszych stosunków z bratnimi partiami. Gdybyśmy lepiej orientowali się w układach kadrowych w kierownictwie KPCz i jej aktywie, gdybyśmy mieli alternatywę dla przywódcy, może nie doszłoby do konieczności użycia siły, rozwiązania polityczne byłyby łatwiejsze. Teza? Trzeba być gotowym do podejmowania działań politycznych, zanim musiałyby wyruszać czołgi”⁴⁹.

Do wcielenia powyższego zamiaru w życie władze Związku Sowieckiego wykorzystywały zarówno kontakty na płaszczyźnie partyjnej i towarzyskiej, jak i możliwości, jakimi dysponowały organy bezpieczeństwa. Świadczą o tym choćby wydane już po upadku ZSRS wspomnienia przedstawiciela KGB przy MSW w Warszawie gen. mjr. Witalija Pawłowa. Przed wyruszeniem do Warszawy oficer ten spotkał się z przewodniczącym Komitetu Jurijem Andropowem, który zakomunikował mu, że oczekuje, by ten był „na bieżąco poinformowany o wszystkich wydarzeniach zachodzących w Polsce, we wszystkich sferach życia, na

⁴⁸ J. Eisler, *Polski rok 1968...*, s. 621–622; W. Jarząbek, *Drogi i bezdroża członkostwa PRL w Układzie Warszawskim w kontekście funkcjonowania struktur politycznych paktu w latach 1955–1980* [w:] *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, oprac. W. Jarząbek, Warszawa 2008, s. 35–36; R. Skobelski, *Polityka PRL...*, s. 329–330; N. Pietrow, *KGB a kryzys czechosłowacki...*, s. 154–156.

⁴⁹ P. Kostikow, B. Roliński, *Widziane z Kremla. Moskwa – Warszawa. Gra o Polskę*, Warszawa 1992, s. 117–118.

wszelkich szczeblach władzy”⁵⁰. To właśnie na skutek wydarzeń Praskiej Wiosny w 1969 r. Komitet powrócił do aktywnego prowadzenia działalności wywiadowczej w krajach „demokracji ludowej” i w oparciu o istniejące w nich przedstawicielstwa tworzył utajnione przed miejscowymi władzami rezydentury. Ich działanie bazowało na agenturze i kontaktach z zaufanymi obywatelami tych krajów⁵¹.

Zgodnie z utartym przez wcześniejsze lata schematem sowieckie służby nie ograniczały się do samodzielnego zdobywania informacji na interesujące je tematy, lecz wykorzystywały w tym celu także organy bezpieczeństwa krajów satelickich. Charakterystycznym przykładem tego rodzaju sytuacji może być wspomniana już aktywność Departamentu I MSW na polu zdobywania wiadomości na temat Chin. Nakład pracy wywiadu był w tym przypadku niewspółmierny do rzeczywistego zapotrzebowania władz PRL na informacje z Państwa Środka. W rezultacie przekazywano im tylko niektóre z nich, kiedy w tym samym czasie KGB otrzymywało z MSW niemal wszystkie opracowania dotyczące problematyki chińskiej⁵².

Chociaż brakuje na ten temat miarodajnych dokumentów, prawdopodobnie to właśnie pod wpływem sugestii z Moskwy, a także za wiedzą i zgodą najwyższych władz państwowych, kierownictwo MSW powzięło decyzję o rozpoczęciu prowadzenia aktywnej działalności wywiadowczej w krajach bloku wschodniego. Biorąc pod uwagę delikatność i potencjalną drażliwość tej decyzji, trudno sobie wyobrazić, aby resort spraw wewnętrznych bądź szefostwo wywiadu podjęły ją w sposób całkowicie autonomiczny. Niemniej jednak 19 września 1968 r. w Departamencie I MSW opracowano dokument zatytułowany „Ogólne zasady pracy rezydentur w KDL”⁵³. Ze względu na to, że nie ma do niego żadnego pisma przewodniego, a do tego nie znajduje się pod nim żaden podpis (ani nawet inicjały), nie wiadomo, kto konkretnie go przygotował. Chociaż brakuje na nim również jakichkolwiek zapisów wskazujących na zatwierdzenie przez kierownictwo, to na podstawie jego treści i po skonfrontowaniu jej z innymi dokumentami można stwierdzić, że zapisane w nim postanowienia w dużym stopniu wprowadzono w życie.

W części wstępnej dokumentu, która stanowiła swoistą preambułę, stwierdzono, że działalność imperialistycznych ośrodków wojny

⁵⁰ W. Pawłow, *Byłem rezydentem KGB w Polsce*, tłum M. Raczyńska, Warszawa 1994, s. 11.

⁵¹ Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB...*, s. 423; Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina...*, s. 494; L. Pawlikowicz, *Aparat centralny...*, s. 267.

⁵² Potwierdzają to liczne odręczne dopiski „PR”, czyli „przyjaciele radzieccy”, na notatkach opracowanych przez Wydział X (Informacyjny) Departamentu I MSW.

⁵³ Za wskazanie tego dokumentu dziękuję dr. hab. Władysławowi Bułhakowi.

psychologicznej i dywersji ideologicznej ma na celu rozbić jedność bloku wschodniego przez oderwanie od niego poszczególnych państw. W ramach tej rzekomo skoordynowanej i nasilającej się akcji siły zewnętrzne z tzw. krajów kapitalistycznych miały wspierać nurty rewizjonistyczne w poszczególnych partiach komunistycznych. Sytuację tę postrzegano jako poważne niebezpieczeństwo, gdyż jak wyliczono, współczesny rewizjonizm:

– „swoje prawdziwe oblicze antykomunistyczne osłania demagogią humanistycznego socjalizmu, demokracji;

– podejmuje walkę przeciwko kierowniczej roli partii marksistowsko-leninowskiej i idei dyktatury proletariatu;

– kwestionuje marksistowską teorię klas i walki klasowej;

– zasadę pokojowego współistnienia usiłuje rozciągnąć na pokojowe współistnienie z ideologią burżuazyjną;

– pozostaje w ścisłych związkach z wewnętrznymi i światowymi siłami syjonizmu i reakcji;

– działa na zasadach mafii, przenika do organów partyjnych, państwowych, organizacji politycznych i społecznych;

– zarówno rewizjonizm typu lewackiego (chińskiego), jak i prawicowego (jugosłowiańskiego) znajduje wspólną platformę walki przeciwko Związkowi Radzieckiemu i innym krajom socjalistycznym oraz jedności wspólnoty socjalistycznej”⁵⁴.

Potwierdzenia diagnozy tej potencjalnie niebezpiecznej dla systemu sytuacji dopatrywano się w aktualnych wydarzeniach w Czechosłowacji i trwającym już od pewnego czasu nieprzychylnym stanowisku Chin, Jugosławii i Rumunii wobec Związku Sowieckiego. Dostrzegano go także we wzroście „aktywności elementów rewizjonistycznych, reakcyjnych i syjonistycznych w tych krajach”⁵⁵. Wszystko to sprawiało, że obok bieżącej działalności polityczno-propagandowej za konieczne uznano również przeciwdziałanie tym zjawiskom przy pomocy wszystkich jednostek aparatu bezpieczeństwa, w tym także wywiadu.

W tych okolicznościach, w połowie września 1968 r., zapadła decyzja o utworzeniu sieci kilkusobowych rezydentur wywiadowczych w kilku krajach bloku wschodniego, tj. w Czechosłowacji, Jugosławii, Rumunii i na Węgrzech. Podobnie jak w przypadku innych zagranicznych ogniw Departamentu I MSW, miały one funkcjonować w oparciu o oficjalne placówki PRL. Co istotne, ich działalność miała być prowadzona bez informowania o tym miejscowych władz. Aby nie doprowadzić

⁵⁴ AIPN, 02011/320, mf., Ogólne zasady pracy rezydentur w KDL, 19 IX 1968 r., k. 347 [pdf].

⁵⁵ *Ibidem*, k. 348 [pdf].

do zadrażnień politycznych, które mogłyby zrujnować oficjalne relacje, w omawianym dokumencie kategorycznie wykluczono możliwość werbowania miejscowych obywateli. Oznaczało to, że rezydentury te musiały szukać sposobów na pozyskiwanie informacji innymi drogami. W pierwszej kolejności chodziło o wykorzystanie własnych tajnych współpracowników należących do personelu placówek w tych krajach, a także innych obywateli PRL, którzy przebywali w nich służbowo. Drugim sposobem było rozwijanie kontaktów z miejscowymi obywatelami na płaszczyźnie służbowej i towarzyskiej oraz pozyskiwanie od nich wiadomości w sposób kapturowy. Jeśli istniały ku temu możliwości, w podobny sposób zamierzano gromadzić informacje od działaczy partyjnych, państwowych i społecznych. Zaznaczono przy tym, że chodzi zwłaszcza o osoby o bliskim światopoglądzie ideowo-politycznym⁵⁶. Oficerowie byli też zobowiązani do baczego obserwowania wydarzeń w krajach urzędowania i na świecie oraz wychwytywania w ten sposób wszelkich danych, które mogły mieć znaczenie dla wywiadu. W sumie w dokumentach Departamentu I MSW tego rodzaju system pracy określano mianem „wywiadu bezagenturalnego”⁵⁷.

Potwierdza to relacja płk. Henryka Bosaka, który w latach osiemdziesiątych kierował Wydziałem Dywersji Ideologicznej i dwukrotnie pracował w rezydenturach w krajach bloku. W jednej z wypowiedzi stwierdził on, że: „po 1968 r. i wydarzeniach w Czechosłowacji wywiady państw socjalistycznych szpiegowały się wzajemnie. Głównym zadaniem tego wywiadowczego rozpoznania było zdobywanie informacji o układach i podziałach w kierownictwach partii, o powstających w nich frakcjach, o sile i znaczeniu opozycji antyrządowej. Ponieważ jednak wywiady państw U[kładu] W[arszawskiego] nie werbowały agentów z sojusznicznych krajów, stąd rozpoznanie takie było prowadzone sposobem bezagenturalnym. Bezagenturalny wywiad polegał na utrzymywaniu przez dyplomatów-wywiadowców bliskich kontaktów z politykami, wyższymi [rangą] urzędnikami, funkcjonariuszami KC, MSW, MON i wyciąganiu od nich informacji”⁵⁸.

Szczegółowe zadania przewidziane we wrześniu 1968 r. dla rezydentur w krajach bloku wschodniego obejmowały:

⁵⁶ *Ibidem*, k. 348–349 [pdf].

⁵⁷ AIPN, 003175/491, Akta osobowe Jerzego Kozery, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 25 IX 1974 r., k. 105; AIPN, 003175/560, Akta osobowe Władysława Madury, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 29 IX 1975 r., k. 122.

⁵⁸ H. Bosak, *List otwarty*, „Trybuna”, 3 I 1996, s. 2. Fragment tego listu przytoczono w publikacji: K. Kaszyński, J. Podgórski, *Kryptonim „Polska”... czyli szpiegdy i agenci*, Warszawa 1996, s. 23–24.

- „a. przenikanie i rozpracowywanie grup kontrrewolucyjnych, rewizjonistycznych i syjonistycznych w celu ujawniania ich planów i kontaktów z ośrodkami wojny psychologicznej, wywiadami państw imperialistycznych oraz z organizacjami emigracji politycznej,
- b. zbieranie materiałów i informacji odnośnie [do] osób znanych z rewizjonistycznych i prawicowych poglądów oraz odnośnie [do] aktywnych elementów kontrrewolucyjnych prowadzących rozbijacką, antykomunistyczną lub wręcz szpiegowską działalność,
- c. ujawnianie kanałów przerzutowych organów wywiadowczych państw zachodnich do krajów wspólnoty socjalistycznej przez Jugosławię, Rumunię i CSRS,
- d. prowadzenie operacyjnego rozpoznania pracowników przedstawicielstw dyplomatycznych krajów zachodnich i krajów trzeciego świata pod kątem werbunków i kapturowego uzyskiwania informacji z dziedzin nas interesujących,
- e. rozpoznawanie i udokumentowanie mafijnej działalności elementów reakcyjnych i rewizjonistyczno-syjonistycznych w organach partyjno-rządowych, organizacjach społecznych i politycznych oraz w środkach masowego przekazu, jak również stopień ich oddziaływania na podejmowanie ważnych decyzji w zakresie kształtowania polityki wewnętrznej i zagranicznej,
- f. wykorzystywać wszelkie możliwości w celu kompromitowania i demaskowania najbardziej prawicowych i kontrrewolucyjnych elementów drogą inspiracji i kolportażowania korzystnych dla nas informacji i publikowania odpowiednich materiałów,
- g. ustalać i dokumentować objawy świadczące o wspólnej platformie działania tzw. rewizjonistów prawicowych (typu jugosłowiańskiego) i lewicowych (typu chińskiego) przeciwko krajom socjalistycznym stojącym na słusznych pozycjach internacjonalizmu i marksizmu-leninizmu,
- h. uzyskiwanie informacji dot. aktualnych i potencjalnych możliwości realizacji tzw. nowej polityki wschodniej NRF,
- i. systematyczne opracowywanie informacji umożliwiających prawidłową ocenę i zdolność przewidywania wydarzeń wewnętrznych,
- j. ustalanie i opracowywanie obywateli polskich podejrzanych o utrzymywanie kontaktów ze środowiskami reakcyjnymi i rewizjonistycznymi oraz z przedstawicielami krajów zachodnich”⁵⁹.

Dodatkowym powodem rozpoczęcia organizowania rezydentur Departamentu I MSW była konieczność wzmocnienia ochrony kontr-

---

⁵⁹ *Ibidem*, k. 349–350 [pdf].

wywiadowczej obywateli i przedstawicielstw PRL w niektórych krajach bloku. Już od pewnego czasu napływały do Warszawy sygnały wskazujące na to, że organy bezpieczeństwa niektórych państw prowadzą wobec nich działania rozpoznawcze i inwigilację. Przypadki te opisano w analizie Wydziału III (Kontrwywiadowczego) Departamentu I MSW z 21 września 1968 r. Oprócz Chin, Korei Północnej, Kuby i Wietnamu wymieniono w niej trzy kraje europejskie⁶⁰.

W dokumencie tym o albańskiej Sigurimi (*Drejtoria e Sigurimit të Shtetit*, pol. Dyktoriał Bezpieczeństwa Państwa) napisano, że:

„prowadzi jawną, zmasowaną obserwację każdego obywatela PRL – tak pracowników placówek (ambasada, biuro radcy handlowego), jak i specjalistów oraz delegatów. Od 2 sierpnia 1968 r. obserwacja (od 1 do 3 ludzi za każdym pracownikiem) chodzi krok w krok.

Służba bezpieczeństwa organizuje jednocześnie inne czynności operacyjne. Mieszkania i pokoje w hotelu zajmowane przez pracowników i delegatów polskich są systematycznie penetrowane. Dokonywane są równocześnie drobne kradzieże i wyrządzane szkody (psują zamki, niszczą walizki, odkręcają wodę i zalewają mieszkanie).

Korespondencja i rozmowy telefoniczne są inwigilowane.

Departament I MSW uzyskał informację, że w związku z decyzją Albanii o wystąpieniu z Paktu Warszawskiego presja i prowokacje ze strony służby bezpieczeństwa w stosunku do obywateli i placówek PRL będzie przybierać na ostrości. Uważamy za wskazane podjęcie w stosunku do Albańczyków w Warszawie kroków rewanżowych i interwencyjnych kanałami dyplomatycznymi⁶¹.

Drugim z wymienionych w analizie Departamentu I MSW krajów była Jugosławia. Jak zauważono: „placówki PRL są obserwowane ze stałych punktów – tajnych. Jednocześnie zewnętrzna – oficjalna ochrona placówki (milicjant) wykonuje zadania kontrwywiadowcze w stosunku do interesantów przychodzących do placówki. Stwierdzono, że szereg interesantów jest legitymowanych. Służba tajna obserwacji prowadzi wrywkowe rozpoznanie pracowników placówek na terenie Belgradu oraz każdorazowo, gdy pracownik placówki wyjeżdża poza Belgrad⁶².

⁶⁰ AIPN, 02011/331, mf., Informacja o inwigilacji obywateli i placówek PRL prowadzonej przez służby bezpieczeństwa w krajach demokracji ludowej, 21 IX 1968 r., k. 639–641 [pdf]; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału III Departamentu I MSW ppłk. Józefa Oska do naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW płk. Lucjana Pawelca, 24 IX 1968 r., k. 639 [pdf].

⁶¹ *Ibidem*, Informacja o inwigilacji obywateli i placówek PRL prowadzonej przez służby bezpieczeństwa w krajach demokracji ludowej, 21 IX 1968 r., k. 639 [pdf].

⁶² *Ibidem*, k. 640 [pdf].

Trzecim z krajów, który prowadził tego rodzaju działania, była Rumunia. Odnotowano, że już od dwóch lat funkcjonariusze Securitate (*Departamentul Securității Statului*, pol. Departament Bezpieczeństwa Państwowego) kontrolują obywateli PRL przyjeżdżających do tego kraju. Interesują się nawet turystami. W omawianej analizie zapisano, że Departament I MSW:

„jest w posiadaniu informacji stwierdzających, że obywatele i placówki PRL są inwigilowane przez kadrowe jednostki kontrwywiadu.

Prowadzona jest wrywkowa kontrola interesantów. Oficjalna ochrona placówek sygnalizuje wyjazdy i wyjścia pracowników z placówek w celu podejmowania przez kadrowe brygady obserwacji inwigilacji na terenie Bukaresztu.

Od pierwszych dni sierpnia 1968 r. stwierdza się szczególną aktywność kontrwywiadowczą, w tym również inwigilację, za Polakami”⁶³.

Oficerowie Departamentu I MSW obserwujący rozwój sytuacji politycznej w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, do której doszło pod wpływem wydarzeń w Czechosłowacji, dostrzegli wiele zjawisk niekorzystnych dla bloku wschodniego. W przypadku niektórych państw pojawiały się nawet przesłanki wskazujące na ożywienie ich kontaktów z zachodnimi rządami. Widząc kolejne działania podejmowane przeciwko oficjalnym przedstawicielstwom, a także zwykłym obywatelom Polski Ludowej, w połowie grudnia 1968 r. w Departamencie I MSW stwierdzono, że obsada rezydentur w krajach „demokracji ludowej” nie może być już traktowana drugorzędnie. Oceniano, że wymagają one wysoko kwalifikowanej kadry „tak w sensie zawodowym, jak i politycznym”⁶⁴.

Ze względu na specyficzny charakter pracy operacyjnej w krajach „demokracji ludowej” całość tej problematyki została we wrześniu 1968 r. włączona w kompetencje Wydziału VIII Departamentu I MSW. Jednostka ta, kierowana przez płk. Ludwika Pawelca-Kwiatkowskiego, odpowiadała za przeciwdziałanie tzw. dywersji ideologicznej, a w jej kompetencje wchodziły do tej pory takie „obiekty”, jak: polska emigracja niepodległościowa, RWE, redakcja paryskiej „Kultury”, ugrupowania skrajnej lewicy, a także diaspora i organizacje żydowskie na świecie. W tym czasie do Wydziału VIII przeniesiono oficerów Wydziału III (Kontrwywiadowczego) zajmujących się już wcześniej krajami „socjalistycznymi”. W kolejnych tygodniach i miesiącach jednostkę zasilono kadrowo, co umożliwiło utworzenie w niej grupy zajmującej się

⁶³ *Ibidem*, k. 641 [pdf].

⁶⁴ AIPN, 02011/320, mf., Niektóre aspekty sytuacji w poszczególnych krajach socjalistycznych, 15 XII 1968 r., k. 136 [pdf].

problematyką krajów bloku wschodniego i organizacji dysydenckich. Kierownikiem tego zespołu był ppłk Wincenty Pęciak. Oprócz prowadzenia dokumentacji związanej z operacją „Podhale” i działalnością grupy „Góral” Wydział VIII przejął od Wydziału III wszystkieteczki spraw obiektowych dotyczące przedstawicielstw w państwach bloku wschodniego, z wyjątkiem NRD, a także powiązaną z nimi dokumentację agentów, tajnych współpracowników i osób rozpracowywanych. Od tej pory to właśnie Wydział Dywersji Ideologicznej był odpowiedzialny za opiniowanie osób wytypowanych do wyjazdów służbowych na placówki zagraniczne w krajach „socjalistycznych”. Przy okazji tych czynności wyszukiwał kandydatów na informatorów, a następnie prowadził ich teczki. Oprócz tego jednostka nadzorowała tamtejsze rezydentury i sieć osobowych źródeł informacji. Przyjęcie takiego rozwiązania umożliwiło lepszą koordynację prowadzonych działań, a także zakamuflowanie części drażliwych politycznie zainteresowań operacyjnych i informacyjnych wywiadu.

Tabela. Wykaz spraw obiektowych prowadzonych przez Wydział VIII Departamentu I MSW

Kraj	Kryptoim teczki	Placówka
Albania	„Piaski”	Ambasada PRL w Tiranie
Bułgaria	„Cisza”	Ambasada PRL w Sofii
	„Spokój”	BRH przy Ambasadzie PRL w Sofii
Chiny	„Ryż”	Ambasada PRL w Pekinie
	„Hande”	BRH przy Ambasadzie PRL w Pekinie
	„Domino”	Konsulat Generalny PRL w Szanghaju
Czechosłowacja	„Remont”	Ambasada PRL w Pradze
	„Transakcja”	BRH przy Ambasadzie PRL w Pradze
	„Przepustka”	Konsulaty PRL w Bratysławie i Ostrawie
Jugosławia	„Kurtyna”	Ambasada PRL w Belgradzie
Korea Północna	„Pam”	Ambasada PRL w Phenianie
	„Elbrus”	BRH przy Ambasadzie PRL w Phenianie
Kuba	„Krater”	Ambasada PRL w Hawanie
Mongolia	„Czomba”	Ambasada PRL w Ułan Bator

Kraj	Kryptoim teczki	Placówka
Rumunia	„Petru”	Ambasada PRL w Bukareszcie
	„Czardasz”	BRH przy Ambasadzie PRL w Bukareszcie
Węgry	„Cyganeria”	Ambasada PRL w Budapeszcie
	„Cyganek”	BRH przy Ambasadzie PRL w Budapeszcie
Wietnam	„Izotop”	Ambasada PRL w Hanoi
	„Faraon”	Attachat handlowy przy Ambasadzie PRL w Hanoi
Związek Sowiecki	„Rewolucja”	Ambasada PRL w Moskwie i Konsulat PRL w Kijowie
	„Fortuna”	BRH przy Ambasadzie PRL w Moskwie

Źródło: Opracowanie własne

Reorganizacja i rozbudowa rezydentur w krajach bloku wschodniego u schyłku lat sześćdziesiątych

Zgodnie z podziałem zadań obowiązującym w Departamencie I MSW, przejmując sprawy obiektowe z Wydziału Kontrwywiadowczego, Wydział Dywersji Ideologicznej stawał się odpowiedzialny za kierowanie działalnością rezydentur w krajach bloku wschodniego i to on miał odpowiadać za ich rozbudowanie. Według koncepcji z września 1968 r. w rezydenturze w Czechosłowacji miało pracować sześciu funkcjonariuszy, w Jugosławii – czterech, w Rumunii – trzech, a na Węgrzech – dwóch⁶⁵. Ostatecznie stało się jednak nieco inaczej.

Zdecydowanie najszybciej rozrosła się rezydentura w Czechosłowacji, w której na przełomie lat 1968 i 1969 pracowało już trzech doświadczonych oficerów operacyjnych i kierowca, który także był funkcjonariuszem. W połowie grudnia 1968 r. do rezydenta płk. Stanisława Supruniuka dołączyli ppłk Włodzimierz Borowik ps. „Borowski”, który został II sekretarzem Ambasady PRL w Pradze, i ppłk Edward Dziechciarek, mianowany konsulem w KG PRL w Ostrawie⁶⁶. Szczególnie dużo wysiłku w zdobywanie informacji wkładał ten drugi oficer, więc wśród dokumentów SB

⁶⁵ *Ibidem*, Ogólne zasady pracy rezydentur w KDL, 19 IX 1968 r., k. 348 [pdf].

⁶⁶ AIPN, 003175/311, Akta osobowe Włodzimierza Borowika, Wniosek o wysłanie do CSRS ppłk. Włodzimierza Borowika, 10 X 1968 r., k. 81; AIPN, 003175/247, Akta osobowe Edwarda Dziechciarka, Wniosek o wysłanie do CSRS ppłk. Edwarda Dziechciarka, 10 X 1968 r., k. 134.

dotyczących sytuacji wewnętrznej w Czechosłowacji można znaleźć bardzo wiele kopii depesz szyfrowych sygnowanych jego pseudonimem. Co ciekawe, do 1970 r. część jego meldunków była przesyłana do KW MO w Katowicach, skąd koordynowano schyłkową część operacji „Podhale”⁶⁷.

Elementem rozwijania działalności operacyjnej w Czechosłowacji były zmiany kadrowe na placówce w Bratysławie. Jesienią 1968 r. działającego tam samodzielnie ppłk. Eugeniusza Pielużka zastąpił ppłk Edward Boks ps. „Wiesław”, wywodzący się również z Wydziału V (Niemieckiego). Na tym jednak nie poprzestano. Symptomatyczne było skierowanie w kwietniu 1969 r. do Konsulatu Generalnego na Słowacji ppłk. Jana Knapczyka ps. „Robecki”, który zaledwie kilka miesięcy wcześniej działał za południową granicą w ramach drugiej Grupy Operacyjnej „Góral”. Zgodnie z otrzymanymi dyrektywami praca obu oficerów koncentrowała się wokół problematyki politycznej, czyli zbierania informacji o sytuacji we wschodniej części Czechosłowacji. Równocześnie mieli oni rozpracowywać środowiska i grupy uznawane za „kontrewolucyjne”. Oprócz tego realizowali także standardowe działania z zakresu ochrony kontrwywiadowczej placówek⁶⁸.

Na przełomie kwietnia i maja 1969 r. doszło do zmiany rezydenta w Pradze. Po tym, jak na stanowisko I sekretarza Ambasady PRL przysłano doświadczonego i cieszącego się dużym zaufaniem kierownictwa Departamentu I MSW oficera płk. Jana Torbusa ps. „Kamecki” („Kam”), przejął on od płk. Supruniuka kierowanie działalnością wywiadowczą w Czechosłowacji. Dotychczasowy rezydent pozostał jednak na placówce i kontynuował zbieranie informacji wywiadowczych. Być może przejęcie kierowania rezydenturą przez płk. Torbusa miało na celu odciążenie „Małeckiego” od administrowania nią i danie mu większej swobody w rozwijaniu kontaktów z informatorami i przedstawicielami miejscowych władz. Nie można wykluczyć, że służyło to również głębszemu zakonspirowaniu praskiego ognia wywiadowczego, którego działalność operacyjna w nowych warunkach politycznych i operacyjnych musiała być mniej widoczna dla miejscowych władz. Ostatecznie Stanisław Supruniuk pozostał w Pradze do lipca 1970 r.⁶⁹

⁶⁷ Ł. Kamiński, G. Majchrzak, *Wstęp* [w:] *Operacja „Podhale”...*, s. 42. Niektóre z meldunków „Aleksandra” publikowano. Zob. *Operacja „Podhale”...*, s. 664, 672–673, 679, 681–682, 702–705, 707–709. Opublikowane dokumenty pochodzą z akt Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach, AIPN Ka, 0103/192, t. 7.

⁶⁸ AIPN, 01737/7, Akta osobowe Edwarda Boksa, Wniosek, 15 VII 1968 r., k. 91; *ibidem*, Charakterystyka, 30 IX 1972 r., k. 109; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie, AIPN Kr, 0158/4, Akta osobowe Jana Knapczyka, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 16 VII 1973 r., k. 57.

⁶⁹ AIPN, 003175/779, Akta osobowe Jana Torbusa, Wniosek o wysłanie do CSRS płk. Jana Torbusa, 31 I 1969 r., k. 96; *ibidem*, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 25 IX

Departament I MSW zmienił charakter swoich działań w Czechosłowacji w pierwszej połowie 1970 r. W związku z ustabilizowaniem się sytuacji wewnętrznej w tym kraju drugą fazę operacji „Podhale” zakończono i w kwietniu tego roku przystąpiono do porządkowania dokumentacji operacyjnej wytworzonej w trakcie związanych z nią działań⁷⁰. Także w tym przypadku można odnieść wrażenie, że nastąpiło to za wskazaniem ze strony KGB, które w tym czasie wycofywało już swoje grupy operacyjne z Czechosłowacji. Według ustaleń Nikity Pietrowa decyzję o ich odwołaniu podjęły najwyższe władze Związku Sowieckiego na początku marca 1970 r.⁷¹ W zmienionej sytuacji ekspozyturę wywiadu w Pradze przekształcono w punkt operacyjno-łącznikowy, czyli oficjalne przedstawicielstwo MSW PRL, którego rolą było koordynowanie współpracy z organami bezpieczeństwa CSRS⁷². Ustalenia w tej sprawie podjęto podczas pierwszej wizyty nowego kierownictwa czechosłowackiego resortu spraw wewnętrznych w maju 1969 r. Na mocy zawartego wówczas porozumienia miały zostać utworzone Grupa Operacyjna MSW PRL w Pradze, Grupa Operacyjna MSW CSRS w Warszawie i jej filia w Szczecinie⁷³. Warto przy okazji nadmienić, że w 1969 r. rezydentura w Czechosłowacji, podobnie jak inne podobne ekspozyтуры w krajach „demokracji ludowej”, była określana mianem „grupy operacyjnej”. Dopiero później większość z nich przemianowano na punkty operacyjne (PO)⁷⁴.

Począwszy od wiosny 1970 r., Departament I MSW w porozumieniu z pionem „ochrony gospodarki”, czyli Wydziałem V Departamentu III MSW, zaczął przysyłać do Czechosłowacji funkcjonariuszy, którzy pracowali na budowach eksportowych realizowanych lub współrealizowanych przez peerelowskie przedsiębiorstwa. Powierzano im zazwyczaj stanowiska asystentów kierowników budów. Odpowiadali za sprawy kadrowe. Realizowane przez nich zadania wiązały się z szeroko pojętym kontrolowaniem sytuacji wśród polskich robotników i specjalistów. Rolą oficerów było obserwowanie, jak ludzie ci się zachowują, i przeciwdziałanie wszelkim

1974 r., k. 104–106; AIPN, 01137/230, Akta osobowe Stanisława Supruniuka, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 5 III 1971 r., k. 57–59.

⁷⁰ AIPN, 01748/24, mf., Pismo naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW do kierownika Samodzielnej Sekcji Ewidencji Departamentu I MSW, 25 IV 1970 r., k. 704 [pdf].

⁷¹ N. Pietrow, *KGB a kryzys czechosłowacki...*, s. 157.

⁷² AIPN, 003175/779, Akta osobowe Jana Torbusa, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 25 IX 1974 r., k. 205–206.

⁷³ Protokół z rozmów pomiędzy delegacjami MSW CSRS i MSW PRL, 21 V 1969 r., k. 3; <https://www.ustrcr.cz/uvod/vychodni-blok/mezinarodni-spoluprace-plr/>, dostęp 15 II 2020 r.

⁷⁴ AIPN, 003171/96, t. 1, Wykaz aktualnych pracowników kadrowych rezydentury, b.d., k. 11.

negatywnym zjawiskom, które zdarzały się w tego typu zbiorowościach. Oprócz oczywistych spraw związanych ze sposobem prowadzenia się i ewentualnymi „negatywnymi” wypowiedziami na tematy polityczne chodziło przede wszystkim o przypadki przemytu, handlu dewizami, nawiązywanie kontaktów i bliskich relacji z obywatelami krajów „kapitalistycznych” oraz badanie sygnałów dotyczących ludzi zamierzających uciec na Zachód. Funkcjonariusze delegowani na budowy eksportowe wykorzystywali tajnych współpracowników i kontakty poufne, a do tego utrzymywali bieżące robocze kontakty z terenowymi organami StB i czeskosłowackiej milicji⁷⁵.

Pierwszym oficerem wywiadu MSW, którego skierowano w teren w takim charakterze, był ppłk Zdzisław Kokosza ps. „Zal”, którego przysłano do Czechosłowacji w maju 1970 r. W raporcie dyrektora Departamentu I MSW w sprawie udzielenia mu zgody na wyjazd zapisano, że: „zatrudniony zostanie w kierownictwie budowy fabryki mocznika w Żaluzi, budowanej przy udziale polskich przedsiębiorstw. Głównym wykonawcą budowy jest holenderska firma Continental Engineering. Podwykonawcą robót budowlano-montażowych jest Białostockie Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego i »Mostostal« z Zabrze. Centrala Handlu Zagranicznego »Budimex« zawarła z firmą holenderską kontrakt wartości 4,86 mln zł dewizowych. Przewiduje się, że w okresie 1970 r. na budowie zostanie zatrudnionych około 200 pracowników polskich. Ppłk Zdzisław Kokosza realizował będzie zadania kontrwywiadowcze w stosunku do ekipy polskiej i ewentualne zadania wywiadowcze w stosunku do specjalistów holenderskich”⁷⁶. Pobyt funkcjonariuszy za granicą w ramach zabezpieczania budów eksportowych trwał krócej od standardowej rotacji pracownika placówki zagranicznej. W przypadku wspomnianego oficera było to półtora roku. Od pierwszych miesięcy 1972 r., według analogicznych zasad, funkcjonariuszy MSW zaczęto także kierować do NRD.

We wrześniu 1969 r. Departament I MSW wysłał pierwszego oficera operacyjnego na Węgry. Pułkownik Władysław Madura ps. „Drop” został I sekretarzem Ambasady PRL w Budapeszcie, a zarazem pierwszym przedstawicielem PRL przy węgierskich organach bezpieczeństwa. Powierzone mu przez centralę zadania obejmowały ujawnianie przejawów „wrogiej działalności” przeciwko PRL i krajom bloku, ochronę placówki i Polaków przebywających na Węgrzech pod względem kontrwywiadowczym, a także zbieranie informacji na temat pracowników zachodnich służb

⁷⁵ AIPN, 003175/156, Akta osobowe Zdzisława Kokoszy, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 22 XII 1971 r., k. 80–81.

⁷⁶ *Ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu I MSW do wiceministra spraw wewnętrznych, 27 IV 1970 r., k. 76.

specjalnych⁷⁷. W podsumowaniu jego działalności, sporządzonym po powrocie do Warszawy we wrześniu 1975 r., odnotowano, że podczas kierowania punktem operacyjnym „opracował on i przekazał do centrali kilka naprowadzeń, które stanowiły podstawę założenia spraw wstępnych. Aktywnie uczestniczył w dalszym rozpracowywaniu ich figurantów. Ponadto opracował, spośród studentów polskich studiujących na tamt[ejszych] uczelniach, kilku kandydatów do pracy w naszej jednostce. W początkowym okresie należycie prowadził kilka kontaktów operacyjnych. W pracy z tymi jednostkami wykazał umiejętność i prawidłowość w egzekwowaniu ich wywiadowczych możliwości⁷⁸.

W cytowanym dokumencie stwierdzono także, że oprócz zdobywania wiadomości dla Wydziału X (Informacyjnego) i realizowania zleceń Wydziału II (ds. Wywiadu Nielegalnego):

„brał udział w realizacji szeregu poważnych spraw o zabarwieniu szpiegowskim, przestępstw przemytniczych, dewizowych, gospodarczych itp. Wielokrotnie udzielał pomocy w różnego rodzaju sprawach realizowanych na tamt[ejszym] terenie. Pozytywnie ocenia się rezultaty na odcinku kontrwywiadowczego zabezpieczenia naszych tam placówek. Systematycznie informował on o wszelkiego rodzaju przypadkach mających związek z bezpieczeństwem osób tam zatrudnionych. Płk Madura jako pierwszy przedstawiciel Departamentu I i do pewnego stopnia (łącznik) naszego ministerstwa w dużym stopniu przyczynił się do konkretyzowania współpracy między obu służbami. Podstawowym wkładem płk. Madury było umiejętne ułożenie stosunków i współdziałania operacyjnych jednostek naszego i węgierskiego MSW⁷⁹.

Dodatkowym aspektem działalności rezydentury w Budapeszcie było wykorzystywanie pracujących w niej oficerów do utrzymywania łączności z agentami zamieszkałymi w Austrii i współpracownikami, którzy przyjeżdżali do niej z innych krajów.

W podobnym czasie jak na Węgrzech uruchomiono ekspozyturę Departamentu I MSW w Bułgarii. Pierwszym oficerem operacyjnym, którego tam wysłano w październiku 1969 r., był płk Jerzy Kozera ps. „Ema”. Przewidziane dla niego zadania obejmowały zorganizowanie warunków do prowadzenia pracy operacyjnej i przystąpienie do zdobywania informacji na temat spraw politycznych, gospodarczych, kontrwywiadowczych

⁷⁷ AIPN, 003175/779, Akta osobowe Jana Torbusa, Wniosek o wysłanie do CSRS płk. Jana Torbusa, 31 I 1969 r., k. 96; AIPN, 003175/560, Akta osobowe Władysława Madury, Wniosek o delegowanie do pracy na teren Węgier płk. Władysława Madury, 29 VII 1969 r., k. 106; *ibidem*, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 29 IX 1975 r., k. 120.

⁷⁸ *Ibidem*, k. 121.

⁷⁹ *Ibidem*.

i uznawanych za przejawy dywersji ideologicznej. Niezależnie od zadań związanych z wywiadem politycznym spora część uwagi płk. Kozery była skoncentrowana na monitorowaniu sytuacji wśród Polaków przebywających w Bułgarii, która zaczęła się stawać coraz popularniejszym miejscem letniego wypoczynku. W związku z tym w porozumieniu z warszawską centralą i miejscowymi służbami uczestniczył w ujawnianiu i zwalczaniu przemytu, przestępstw dewizowych i kryminalnych. Starał się także zapobiegać ucieczkom obywateli PRL na Zachód⁸⁰.

O tym, jak założenia działalności „Emy” miały wyglądać w praktyce, świadczy opracowany przez niego plan pracy dla punktu operacyjnego w Sofii z marca 1970 r. Niezależnie od elementów odnoszących się wyłącznie do Bułgarii dokument ten można uznać za reprezentatywny dla ogólnych założeń ówczesnej działalności Departamentu I MSW w krajach „demokracji ludowej”:

„1. W drodze rozszerzania i aktywnego wykorzystywania wszystkich kontaktów tajnych współpracowników oraz własnych wśród dyplomatów ([z] k[rajów] s[ocjalistycznych] i zachodnich) dążyć do systematycznego uzyskiwania informacji dotyczących ich opinii odnośnie:

- a. problemu niemieckiego ze zwróceniem szczególnej uwagi na ich wypowiedzi dotyczące koncepcji, planów i zamiarów NRF wobec Polski i poszczególnych k[rajów] s[ocjalistycznych] oraz perspektyw normalizacji stosunków NRF – k[raje] s[ocjalistyczne] w 1970 r.,
  - b. polityki USA wobec k[rajów] s[ocjalistycznych],
  - c. nowych elementów polityki Francji wobec k[rajów] s[ocjalistycznych],
  - d. wykorzystywania przez państwa imperialistyczne elementów ekonomicznych w celu oddziaływania na k[raje] s[ocjalistyczne],
  - e. sytuacji na Bałkanach (poz[ycja] Bułgarii, stos[unki] Jugosławia – Bułg[aria]),
  - f. oceny polityki chińskiej,
- i innych aktualnych wydarzeń politycznych.

2. W drodze kontaktów z dyplomatami amb[asady] jugosłowiańskiej uzyskiwać ich wypowiedzi dotyczące sytuacji wewnętrznej Jugosławii i polityki zagranicznej tego państwa. Zwracać przy tym uwagę na ich opinie odnośnie [do] stosunków Jugosławia – Bułgaria i inne k[raje] s[ocjalistyczne].

3. Zebrać dane dotyczące dywersji ideologicznej na terenie Bułgarii (Zachodu, NRF, Albanii – grupy prochińskie, oddziaływanie IV Międzynarodówki Nowej Lewicy i innych). Wszelkie ciekawsze informacje przesyłać na bieżąco [...].

⁸⁰ AIPN, 003175/491, Akta osobowe Jerzego Kozery, Wniosek, 29 VII 1969 r., k. 95; *ibidem*, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 25 IX 1974 r., k. 105.

4. Rozpoznać problem żydowski w Bułgarii w aspekcie wpływów syjonizmu (powiąz[ania] zagr[aniczne] i ewent[ualne] z Polską) [...].

5. Problemy zawarte w pkt. 1 i 2 niniejszego planu opracowywać w notatkach kwartalnych, a cenniejsze aktualne informacje przekazywać na bieżąco.

6. Rozpracować wspólnie z centralą problem turystów polskich i obcych w aspekcie potrzeb naszej służby. Opracować dodatkowo plan pracy na tym odcinku. Ustalić zasady współdziałania z Dep[artamentem] II, który wysłała w okresie turystycznym swoją grupę operac[yjną] do Warny. Podjąć decyzję w sprawie dołączenia do tej grupy naszego pracownika, ponieważ p[unkt] op[eracyjny] w Sofii ma znikome możliwości docierania do turystów.

7. Zbierać systematycznie informacje o zachodnich plac[ówkach] dypl[omatycznych] i ich pracownikach.

8. Wykonywać wszelkie inne zadania zlecane przez centralę [...] lub powstające na skutek zaistniałych zdarzeń itp. Zmierzać do polepszenia stanu bezp[iecieństwa] placówki dypl[omatycznej] w Sofii (ochrona pracowników przed penetracją wrogich wywiadów)⁸¹.

Niezależnie od realizowania zadań operacyjnych Jerzy Kozera odgrywał rolę pierwszego łącznika MSW PRL z bułgarskimi organami bezpieczeństwa. W podsumowaniu jego działalności stwierdzono, że przyczynił się do nadania współpracy z nimi konkretnego kształtu, za co władze w Sofii odznaczyły go okolicznościowym medalem⁸². Początkowo w PO w Sofii działał jeden oficer, a od końca lat siedemdziesiątych było ich z reguły dwóch. Od 1984 r. ten drugi był każdorazowo konsulem w KG PRL w Warnie.

Spośród państw „socjalistycznych”, które zdystansowały się wobec Związku Sowieckiego, pod koniec lat sześćdziesiątych stosunkowo najlepiej układały się relacje z Rumunami. W odróżnieniu od Albanii państwo to w dalszym ciągu należało do Układu Warszawskiego, a Departament I MSW nieprzerwanie utrzymywał wymianę informacji ze służbą wywiadowczą SRR. W lipcu 1969 r. doszło nawet w Warszawie do spotkania przewodniczącego Securitate Iona Stănescu z ministrem spraw wewnętrznych Kazimierzem Świtałą. Dzięki dobremu klimatowi ówczesnych rozmów kontakty organów bezpieczeństwa obu państw zaktywizowały wówczas wzajemną współpracę. W odróżnieniu od innych krajów bloku zbliżenie

⁸¹ AIPN, 003171/89, t. 1, Plan pracy punktu operacyjnego w Sofii na rok 1970, 15 III 1970 r., k. 11.

⁸² AIPN, 003175/491, Akta osobowe Jerzego Kozery, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 25 IX 1974 r., k. 105–106.

to nie zaowocowało jednak ustanowieniem oficjalnych łączników między obiema służbami⁸³.

Niezależnie od dobrych relacji dwustronnych, Departament I MSW był w dalszym ciągu zainteresowany uzyskiwaniem wiadomości wywiadowczych z Rumunii. Przykładowo, w marcu 1971 r. Wydział Informacyjny wydał PO w Bukareszcie polecenie zdobycia szczegółowych danych o trudnościach rynkowych w tym kraju i o tym, jak reagują na nie zwykli obywatele. Warszawska centrala była również zainteresowana nastrojami w zakładach pracy i na wsi, stosunkiem ludności do środków masowego przekazu, atmosferą wśród dziennikarzy, a także wśród literatów, przedstawicieli środowiska akademickiego i studentów⁸⁴. Największa aktywność ekspozytury wywiadu MSW w Rumunii przypadła na okres kierowania nią przez płk. Jana Brudzyńskiego. Po zakończeniu przez niego tej misji jego następcą został kpt. Jan Rodak ps. „Ter”, którego akredytowano na stanowisku I sekretarza Ambasady PRL ds. politycznych. Początkowo pracował wspólnie ze wspomnianym już ppłk. Janem Grabowskim, a po jego wyjeździe w sierpniu 1972 r. – samodzielnie. W kolejnych latach w PO w Bukareszcie pracowali już tylko pojedynczy oficerowie operacyjni⁸⁵.

Pod koniec lat sześćdziesiątych najbardziej rozbudowaną kadrowo rezydenturą w europejskich krajach „socjalistycznych” była jugosłowiańska. Początkowo jej dokumentację prowadzono w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Kurtyna” i zdarzało się, że określano ją w ten sposób. Od października 1969 r., kiedy założono teczkę tej rezydentury, nosiła kryptonim „Mrowie”⁸⁶. Służyło w niej już trzech oficerów operacyjnych oraz nowy rezydent. W miejsce płk. Kazimierza Wesołowskiego, którego osiągnięcia wywiadowcze oceniano jako niewspółmierne w stosunku do oczekiwań, kierownikiem tej ekspozytury został płk Antoni Czajer ps. „Atol”. Oficer ten cieszył się zaufaniem kierownictwa wywiadu i w okresie Praskiej

⁸³ AIPN, 1585/15369, MSW Socjalistycznej Republiki Rumunii i nasza współpraca z tym ministerstwem, 20 VI 1980 r., k. 109; R. Skobelski, *Polityka PRL...*, s. 300–303; J. Durka, *Obraz współpracy wywiadowczej...*, s. 208–210.

⁸⁴ AIPN, 0449/51, t. 29, Szyfrogram nr 646 do PO w Bukareszcie, 19 III 1971 r., k. 144.

⁸⁵ AIPN, 003175/146, Akta osobowe Jana Brudzyńskiego, Charakterystyka służbowa płk. Jana Brudzyńskiego, październik 1971 r., k. 140; AIPN, 003175/677, Akta osobowe Jana Rodaka, Wniosek o delegowanie kpt. Jana Rodaka do punktu operacyjnego na terenie Rumunii, 9 II 1971 r., k. 235; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału Ogólnego Departamentu I MSW, 15 VI 1971 r., k. 241; AIPN, 0967/158, Akta osobowe Jana Grabowskiego, Pismo naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału Ogólnego Departamentu I MSW, 22 VIII 1972 r., k. 66.

⁸⁶ Teczka rezydentury w Belgradzie o krypt. „Mrowie” została założona przez Wydział VIII Departamentu I MSW 14 X 1969 r. (AIPN, Dziennik rejestracyjny Departamentu I MSW, poz. 8577).

Wiosny współuczestniczył w koordynowaniu działań Departamentu I związanych z operacją „Podhale”. Niemal w tym samym czasie na placówkę w Belgradzie przyjechał także ppłk Julian Pieniążek ps. „Dinar”. Zakres zadań i metody pracy wywiadu MSW w Jugosławii nie uległy poważniejszej zmianie. Jedynym nowym akcentem było położenie większego nacisku na monitorowanie ruchu turystycznego i towarzyszących mu niekorzystnych zjawisk, takich jak przemyt i ucieczki na Zachód⁸⁷.

Pod koniec lat sześćdziesiątych główne zadanie rezydentury w Tiranie pozostawało to samo. Trzech pracujących w niej funkcjonariuszy rozpracowywało działalność i kontakty Kazimierza Mijala. Komunistyczny dysydent, który był określany w dokumentach wywiadu MSW pseudonimem „Bart”, znajdował się wówczas pod ochroną władz albańskich i bezpośrednie dotarcie do niego było bardzo utrudnione. Z konieczności poprzestawano na śledzeniu jego aktywności propagandowej i podejmowano próby obserwowania miejsc, w których przebywał. Monitorowano również, czy nie odwiedzają go osoby spoza Albanii, które mogły być jego emisariuszami lub łącznikami. Pozostałe działania rezydentury były związane z gromadzeniem informacji o sytuacji wewnętrznej w tym kraju, jego polityce zagranicznej, a zwłaszcza o relacjach z Chinami. Z punktu widzenia centrali Departamentu I MSW, a także KGB, istotne były również wszelkie wiadomości na temat oddziaływania przez Albańczyków na grupy dysydenckie w krajach bloku wschodniego i skrajnie lewicowe środowiska w Europie Zachodniej⁸⁸.

Sytuacja rezydentury skomplikowała się w lipcu 1969 r., kiedy na skutek konfliktu z ambasadorem jej dotychczasowy kierownik ppłk Stefan Wolnik musiał wrócić do kraju przed terminem. W tej awaryjnej sytuacji prowadzenie działalności wywiadowczej przejął od niego jeden z podwładnych – mjr Jerzy Legucki. Zanim minął rok, także on popadł w konflikt z przełożonym i został odwołany. W rezultacie jedynym oficerem operacyjnym, który pozostał na placówce, był ppłk Tadeusz Zawadzki⁸⁹. Sytuacja kadrowa ogniwa Departamentu I MSW w Albanii ustabilizowała się dopiero w sierpniu 1970 r., kiedy stanowisko kierownika punktu operacyjnego

⁸⁷ AIPN, 710/388, Akta osobowe Kazimierza Wesołowskiego, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 15 XII 1969 r., k. 49; AIPN, 003175/13, Akta osobowe Antoniego Czajera, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 14 IX 1974 r., k. 77–80; AIPN, 003175/648, Akta osobowe Juliana Pieniążka, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 5 XI 1969 r., k. III/47-51.

⁸⁸ AIPN, 003171/86, t. 1, Plan pracy na 1971/72, 26 II 1971 r., k. 170–172; AIPN, 01285/227, mf., Notatka, 2 VIII 1971 r., k. 34–35 [pdf].

⁸⁹ AIPN, 003175/822, Akta osobowe Stefana Wolnika, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 10 XII 1969 r., k. 158–159; AIPN, 003175/531, t. 1, Charakterystyka, 19 VII 1970 r., k. 97–98.

przejął ppłk Mieczysław Wojciechowski ps. „Wit”. Prysłano go do Albanii wraz z kpt. Edwardem Lepalczykiem ps. „Pero”. Obaj oficerowie nie tylko wywodzili się z Wydziału Dywersji Ideologicznej, ale już od blisko dwóch lat zajmowali się problematyką działalności wywiadu w krajach „demokracji ludowej”. Osiągnięcia rezydentury, a później punktu operacyjnego w Tiranie, w omawianym okresie nie były najlepsze. Wynikało to jednak w części z trudności obiektywnych. Charakter reżimu politycznego w tym kraju i nieustanna inwigilacja peerelowskiej ambasady ograniczały możliwość prowadzenia działań wywiadowczych. Wpływała na to również niewielka liczba członków korpusu dyplomatycznego akredytowanych w tym kraju, z którymi można było wymieniać informacje. Czynniki te sprawiały, że meldunki nadsyłane z Tirany do Warszawy nazbyt często były oparte na ustaleniach z prasy bądź innych ogólnodostępnych źródłach⁹⁰.

W związku ze sporym zapotrzebowaniem na informacje dotyczące problematyki chińskiej w 1969 r. rozpoczęto rozbudowywanie składu tamtejszej rezydentury. Od marca tego roku pracował w niej ppłk Stefan Kołodyński ps. „Eska”, a od września pracownik II linii, tj. głęboko zakonspirowany funkcjonariusz działający na stałe poza centralą wywiadu, por. Eugeniusz Wiśniewski ps. „Marecki”. Szczególnie ciekawą rolę do odegrania miał pierwszy z nich, ponieważ nie był on typowym oficerem operacyjnym. Funkcjonariusz ten wywodził się z Wydziału IX (Techniki Operacyjnej), w którym specjalizował się w radiotechnice i łączności. Mimo pełnienia przez niego funkcji kierownika Wydziału Konsularnego jego główne zadanie polegało na przeanalizowaniu możliwości zorganizowania bezpiecznej łączności radiowej między Ambasadą PRL w Pekinie a placówkami w Kantonie i Szanghaju, gdzie przebywali ich współpracownicy. Ostatecznie, z bliżej nieznanых powodów, realizacja tego pomysłu nie powiodła się i decyzją kierownictwa zaprzestano dalszych prób. Stefan Kołodyński wykorzystywał swoje umiejętności także do innych działań. W 1969 r. pomógł sowieckim specjalistom od radiokontrywiadu w zorganizowaniu czasowego nasłuchu prowadzonego z peerelowskiej ambasady, a w kolejnym roku odkrył i pomógł zarejestrować audycje nadawane przez nielegalną radiostację maoistowskich ekstremistów z oddziałów bojowych Armii Wyzwoleńczej. Dodatkowo, w ramach zadań o charakterze kontrywiadowczym, zorganizował podsłuch w stołowiec chińskiego personelu zatrudnionego na placówce⁹¹.

⁹⁰ AIPN, 0604/978, Akta osobowe Edwarda Lepalczyka, Charakterystyka, 9 I 1973 r., k. 200–202; AIPN, 003175/815, Akta osobowe Mieczysława Wojciechowskiego, Charakterystyka, 5 XI 1975 r., k. 129–130.

⁹¹ AIPN, 02011/91, cz. 1, Notatka dot. pracy r/stacji „Ch”, 20 IV 1970 r., k. 114–115 [pdf]; AIPN, 2974/449, mf., Charakterystyka tow. „Eski”, 26 XI 1973 r., k. 16 [pdf]; *ibidem*,

W czerwcu 1970 r. doszło do zmiany na stanowisku kierownika punktu operacyjnego w Pekinie. W miejsce płk. Stefana Kwiatkowskiego przysłano ppłk. Mieczysława Wentla ps. „Teliga”⁹². Na początku lat siedemdziesiątych ekspozytura Departamentu I MSW w Chinach była w dalszym ciągu wzmocniana kadrowo i w szczytowym momencie, w połowie 1972 r., służyło w niej aż sześciu oficerów. Czterech z nich działało w Pekinie, a dwaj pozostali kierowali podpunktami operacyjnymi – mjr Mirosław Nalazek ps. „Magus” był konsulem w KG PRL w Kantonie, a ppłk Stefan Tuszyński ps. „Venda” pracował samodzielnie w siedzibie Chińsko-Polskiego Towarzystwa Maklerów Okrętowych „Chipolbrok” w Szanghaju, dokąd od tego czasu już na stałe zaczęto kierować pracowników wywiadu⁹³. Dopiero w 1987 r. w tym mieście powołano odrębny punkt operacyjny⁹⁴.

Niemal do końca lat sześćdziesiątych Departament I MSW nie przejawiał większej aktywności w zbieraniu informacji na temat NRD. Zainteresowanie tym państwem sprowadzało się przede wszystkim do obserwowania sposobu, w jaki usiłują na nie oddziaływać władze zachodnich Niemiec. Podejście to uległo zmianie dopiero pod wpływem wydarzeń Praskiej Wiosny i rozpoczęcia dialogu między PRL a RFN, który zaowocował zawarciem układu z 7 grudnia 1970 r. o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków⁹⁵. W sumie gromadzenie informacji na temat NRD postrzegane było jednak w tym czasie jako fragment szerszego kompleksu zagadnień związanych z Niemcami. Choć trudno w tym przypadku o dowody, można postawić tezę, że władze NRD były uznawane za bardziej związane ze Związkiem Sowieckim niż wszystkie pozostałe w bloku, a co za tym idzie – nie było aż takiej konieczności obserwowania ich poczynąń⁹⁶. Ze względu na specyficzny status Berlina, podzielonego na części wschodnią i zachodnią, rezydentura wywiadu MSW w tym mieście funkcjonowała inaczej niż wszystkie inne. Departament I miał

Sprawozdanie za okres pracy w punkcie operacyjnym w Pekinie, 2 I 1974 r., k. 11–14 [pdf]; AIPN, 003175/470, Akta osobowe Stefana Kołodyńskiego, Charakterystyka, 30 I 1974 r., k. 78–79.

⁹² AIPN, 003175/797, Akta osobowe Mieczysława Wentla, Charakterystyka, 12 III 1975 r., k. 188–192.

⁹³ AIPN, 003175/158, Akta osobowe Stefana Tuszyńskiego, Charakterystyka, styczeń 1974 r., k. 103–104; AIPN, 003175/602, Akta osobowe Mirosława Nalazka, Charakterystyka, 11 I 1975 r., k. III/40–42.

⁹⁴ AIPN, 003171/74, t. 1, Zarządzenie nr 004/87 w sprawie powołania PO Departamentu I MSW w Szanghaju, 20 VII 1987 r., k. 142–143.

⁹⁵ Szerzej na ten temat kwestii niemieckich w kontekście relacji PRL z NRD po 1956 r. zob. R. Skobelski, *Polityka PRL...*, s. 339–457.

⁹⁶ Prawdopodobnie najstarszy ze zwartych zbiorów meldunków na temat NRD można znaleźć w materiałach archiwalnych o sygn. AIPN, 02011/331, mf.

oficerów w obu częściach miasta, a siedziba rezydenta znajdowała się w Berlinie Wschodnim. Ponadto do 1971 r. w skład podległego mu zespołu wchodził na poły autonomiczny zespół funkcjonariuszy kontrwywiadu z Grupy Operacyjnej „Karpaty”, którą zlikwidowano po ujawnieniu afery „Zalew”⁹⁷.

Jedynym krajem Układu Warszawskiego, w którym Departament IMSW nie miał żadnej ekspozytury ani przedstawicielstwa, był Związek Sowiecki. Odkąd jesienią 1963 r. powrócił do Warszawy ostatni kierownik małej rezydentury kontrwywiadowczej w tym kraju ppłk Marian Sobczyński ps. „Pionier”, funkcjonowała tam jedynie, utworzona w 1961 r., Grupa Operacyjna kryptonim „Wisła”. Była ona drugim ogniwem zagranicznym Departamentu II MSW i oprócz funkcji łącznikowej z sowieckimi organami bezpieczeństwa odpowiadała także za obserwowanie sytuacji wśród obywateli PRL przebywających w ZSRR. Na przestrzeni lat na oficjalne stanowiska w dyplomacji lub handlu zagranicznym przyjeżdżali co prawda pojedynczy funkcjonariusze wywiadu, lecz byli oni albo oficerami II linii, albo kierowcami i nie realizowali właściwie żadnych działań operacyjnych⁹⁸. Przykładowo, w aktach osobowych kpt. Ryszarda Karpiuka, który w połowie lat sześćdziesiątych był zatrudniony w Sekretariacie RWPG w Moskwie, zapisano: „możliwości działalności operacyjnej na terenie ZSRR w stosunku do obywateli państw kapitalistycznych są minimalne. Głównym zadaniem, jakie więc postawiono przed tow. Karpiukiem ze strony centrali, było przygotowanie się zawodowe, językowe, do przyszłej pracy w Polsce w dziedzinie informacji centralnej. Zadanie to tow. Karpiuk wykonał dobrze, zapoznał się z organizacją i techniką nowoczesnej służby informacyjnej naukowo-technicznej i ekonomicznej. Opanował biegle język rosyjski oraz niezłe angielski, język niemiecki znał już uprzednio. Nie wykonał jedynie polecenia centrali ukończenia studiów magisterskich”⁹⁹.

Podobnie jak we wcześniejszym okresie Departament I MSW nie wysyłał oficerów operacyjnych do Korei Północnej i nie zdecydował się na powtórne uruchomienie rezydentury w Mongolii. Do 1979 r. nie prowadzono też żadnych istotnych działań na Kubie. Co prawda na przestrzeni lat sześćdziesiątych w BRH przy Ambasadzie PRL w Hawanie pracowało

⁹⁷ W. Bagieński, *Wywiad cywilny...*, t. 1, s. 502–505.

⁹⁸ A. Paczkowski, *Przyjaźń-pomoc-przykład...*, s. 192–197; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele nadziei”..., s. 131–134; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013, s. 52–58; W. Bagieński, *Wywiad cywilny...*, t. 1, s. 526–527.

⁹⁹ AIPN, 003175/454, Akta osobowe Ryszarda Karpiuka, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 18 XI 1968 r., k. 119.

dwóch funkcjonariuszy wywiadu MSW, tj. Zygmunt Rot ps. „Kowalski” (1964–1968) i Stanisław Hrycaj ps. „Szarzyński” (1965–1968), ale byli oni pracownikami II linii i podlegali Wydziałowi IV (Amerykańskiemu). W świetle informacji zawartych w ich aktach osobowych można stwierdzić, że obaj praktycznie nie zajmowali się pracą operacyjną, a liczba przesłanych przez nich informacji była śladowa¹⁰⁰.

Losy dokumentacji operacyjnej ekspozytur wywiadu MSW w krajach „demokracji ludowej”

Z początkiem 1970 r. kierownictwo Departamentu I MSW zreorganizowało system organizacyjny wszystkich rezydentur. Od tej pory zagraniczne przedstawicielstwa wywiadu podzielono pod względem ważności na trzy grupy. Najważniejsze z nich były rezydentury klasy „A”, do których zakwalifikowano m.in. ekspozytury w Berlinie, Londynie i Paryżu. Przedstawicielstwa odgrywające rolę pomocniczą, takie jak Berno, Haga i Sztokholm, zakwalifikowano do rezydentury klasy „B”. Najmniejsze, tj. jedno- i dwuosobowe komórki wywiadu za granicą określono mianem punktów operacyjnych. W świetle instrukcji, na mocy której przeprowadzono te zmiany, placówkami wywiadowczymi klasy „A” miały zostać rezydentury w Bułgarii, Czechosłowacji i na Węgrzech. Z kolei placówki w Albanii, Jugosławii i Rumunii zaliczono do grupy punktów operacyjnych. Drugą istotną zmianą wynikającą z nowych przepisów była centralizacja systemu nadzoru pracy zagranicznych ekspozytur. Do tej pory za nadzór nad poszczególnymi rezydenturami odpowiadały wydziały operacyjne zainteresowane danym terenem. Według nowych zasad za koordynację ich pracy oraz prowadzenie związanej z tym dokumentacji i teczek odpowiadał starszy inspektor w Kierownictwie Departamentu I MSW. Wydziały mogły zakładać punkty operacyjne i prowadzić ich teczkę¹⁰¹.

Nowe przepisy w znaczny sposób wpłynęły na organizację systemu pracy w krajach bloku wschodniego. 10 lutego 1970 r. Wydział VIII Departamentu I MSW założył teczkę rezydentury w Sofii o kryptonimie „Soba”¹⁰², a dzień później teczkę rezydentury w Pradze o krypto-

¹⁰⁰ AIPN, 003175/682, Akta osobowe Zygmunta Rota, Charakterystyka pracownika na przykryciu ppor. Rot Zygmunta, 19 I 1965 r., k. III/16; *ibidem*, Wniosek, 19 IV 1967 r., k. III/17v; AIPN, 003175/416, Akta osobowe Stanisława Hrycaja, Charakterystyka „Szarzyńskiego” z Hawany, 27 XI 1967 r., k. III/23; *ibidem*, Charakterystyka zawodowo-polityczna pracownika II linii kpt. „Szarzyński”, 5 VI 1973 r., k. III/33.

¹⁰¹ AIPN, 02347/19, t. 1, Instrukcja o podstawowych zasadach organizowania, kierowania i koordynowania pracy rezydentur placówkowych oraz punktów operacyjnych, 15 XII 1969 r., k. 54–55.

¹⁰² AIPN, Dziennik rejestracyjny Departamentu I MSW, poz. 8698.

nimie „Weltawa”¹⁰³ i teczkę rezydentury w Budapeszcie – „Tokay”¹⁰⁴. Przez kolejne miesiące dopracowywano koncepcję pracy tych placówek i porządkowano dokumentację. Następnie 24 czerwca oficerowie Wydziału Dywersji Ideologicznej przekazali te trzy teuczki wraz ze wszystkimi podteczkami pracowników rezydentur starszemu inspektorowi Kierownictwa płk. Józefowi Anczurze. Od tej pory były one już na stałe prowadzone poza tą jednostką. Co istotne, Wydział VIII pozostawił sobie teczkę rezydentury w Belgradzie (w rzeczywistości była toteczka PO, której nie prze rejestrowano do właściwej kategorii¹⁰⁵), a przede wszystkim wszystkie dotychczas prowadzone sprawy obiektowe dotyczące krajów „demokracji ludowej”. W latach sześćdziesiątych część z nich odgrywała *de facto* rolę teczek rezydentur, a zgodnie z nowymi zasadami prowadzono w nich dokumentację dotyczącą punktów operacyjnych. Dodatkowo, w ramach zmian organizacyjnych przeprowadzonych na początku 1970 r., rezydentura w Pradze przejęła od rezydentury w Wiedniu zwierzchnictwo nad funkcjonariuszami pracującymi w placówce w Bratysławie.

Do kolejnej istotnej zmiany w systemie prowadzenia dokumentacji związanej z działalnością wywiadu w krajach bloku wschodniego doszło w 1973 r. Po wejściu w życie nowych przepisów, na mocy których wywiad zmienił dużą część kategorii spraw operacyjnych, zaszła konieczność dostosowania się do tych zasad. W związku z tym, że już w 1970 r. odstąpiono od zbierania informacji o sytuacji w poszczególnych placówkach, a prowadzenie ich w większości przypadków straciło rację bytu, kategoria sprawy obiektowej została zlikwidowana. Te z nich, które pełniły funkcję teczek punktów operacyjnych, zostały prerejestrowane przez Wydział VIII do właściwej kategorii w listopadzie i grudniu 1973 r.¹⁰⁶ W rezultacie Wydział Dywersji Ideologicznej prowadził teuczki siedmiu punktów operacyjnych, tj. kryptonim „Mrowie” dotyczącej PO w Belgradzie, kryptonim „Cyganeria” dotyczącej PO w Budapeszcie, kryptonim „Petru” dotyczącej PO w Bukareszcie, kryptonim „Ryż” dotyczącej PO w Pekinie, kryptonim „Remont” dotyczącej PO w Pradze,

¹⁰³ AIPN, 003171/249, Postanowienie o założeniu teczki rezydentury krypt. „Weltawa”, 11 II 1970 r., k. 369; AIPN, Dziennik rejestracyjny Departamentu I MSW, poz. 8700.

¹⁰⁴ AIPN, Dziennik rejestracyjny Departamentu I MSW, poz. 8701.

¹⁰⁵ Z nieznanymi bliżej przyczynami teuczka rezydentury krypt. „Mrowie” nie została wówczas prerejestrowana do właściwej kategorii. O tym, że w tym okresie w Belgradzie funkcjonowała PO, a nie rezydentura, świadczy m.in. dokument: AIPN, 003175/506, Akta osobowe Zenona Kubasia, Ocena pracy ppłk. Zenona Kubasia ps. „Wirski” w punkcie operacyjnym w Belgradzie, 22 X 1971 r., k. 158.

¹⁰⁶ AIPN, 003171/116, Postanowienie o założeniu teczki punktu operacyjnego krypt. „Ryż”, 9 XI 1973 r., k. 14; AIPN, 003171/86, t. 1, Postanowienie o założeniu teczki punktu operacyjnego krypt. „Piaski”, 11 XII 1973 r., k. 9; AIPN, 003171/94, Postanowienie o założeniu teczki punktu operacyjnego krypt. „Petru”, 20 XII 1973 r., k. 10.

kryptonim „Cisza” dotyczącej PO w Sofii i kryptonim „Piaski” dotyczącej PO w Tiranie. Pozostałe sprawy obiektowe poddano analizie i część zawartych w nich dokumentów dołączono do teczek PO działających w poszczególnych krajach¹⁰⁷. Po przeprowadzeniu tych czynności na przełomie grudnia 1973 i stycznia 1974 r. wszystkie pozostałe sprawy obiektowe i zbędne w teczkach PO dokumenty zostały zniszczone przez Wydział VIII¹⁰⁸. Warto przy okazji zauważyć, że od tego momentu dokumentację dotyczącą Bułgarii, Czechosłowacji i Węgier prowadzono w Departamencie I MSW dwutorowo. Inspektorat Kierownictwa robił to w ramach głównych teczek rezydentur, a Wydział VIII w ramach teczek PO. Jak można przypuszczać, w tym przypadku tecki PO pełniły w rzeczywistości funkcję podtecek rezydentur, tzn. przechowywano w nich instrukcje operacyjne wysyłane do tych placówek i wszystkie inne dokumenty związane z ich działalnością na rzecz tej jednostki.

W lutym 1976 r. Wydział Dywersji Ideologicznej oddał Inspektoratowi Kierownictwa główne tecki PO w Albanii, Chinach, Jugosławii i Rumunii¹⁰⁹. Od tej pory swoją dokumentację dotyczącą pracy operacyjnej w tych krajach prowadził w ramach czterech nowo założonych podtecek punktów operacyjnych o kryptonimach: „Mrowik” dotyczącej PO w Belgradzie, „Petruł” dotyczącej PO w Bukareszcie”, „Ryżan” dotyczącej PO w Pekinie i „Piach” dotyczącej PO w Tiranie. Co ciekawe, wspomniane tecki PO dotyczące Bułgarii, Czechosłowacji i Węgier pozostały na stanie Wydziału VIII¹¹⁰. Jednostka ta, która w połowie listopada 1977 r. zmieniła

¹⁰⁷ AIPN, 003171/112, t. 1, Postanowienie o założeniu tecki punktu operacyjnego krypt. „Mrowie”, 11 XII 1973 r., k. 17.

¹⁰⁸ AIPN, 01748/36, mf., Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Tranzakcja”, 8 XII 1973 r., k. 42 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Przepustka”, 8 XII 1973 r., k. 43 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Faraon”, 11 XII 1973 r., k. 36 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Izotop”, 11 XII 1973 r., k. 37 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Pam”, 11 XII 1973 r., k. 38 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Elbrus”, 11 XII 1973 r., k. 39 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Fortuna”, 11 XII 1973 r., k. 44 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Cygarek”, 11 XII 1973 r., k. 45 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Spokój”, 11 XII 1973 r., k. 47 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Rewolucja”, 12 XII 1973 r., k. 48 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Krater”, 12 XII 1973 r., k. 40 [pdf]; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu tecki SO krypt. „Czomba”, 13 XII 1973 r., k. 41 [pdf]; AIPN, 003171/86, t. 1, Postanowienie o zniszczeniu materiałów zawartych w SO krypt. „Piaski”, 9 I 1974 r., k. 331–336.

¹⁰⁹ AIPN, 003171/86, t. 1, Wniosek o przekazanie sprawy, 21 II 1976 r., k. 39; AIPN, 003171/112, t. 1, Wniosek o przekazaniu sprawy, 21 II 1976 r., k. 18.

¹¹⁰ AIPN, Karty ewidencyjne prowadzonych spraw Włodzimierza Borowika.

nazwę na Wydział XI, prowadziła wszystkie wspomniane sprawy aż do jesieni 1989 r., po czym zdecydowano się je zniszczyć¹¹¹.

Podsumowanie

Proces rozwijania przez Departament I MSW działalności wywiadowczej w krajach bloku wschodniego zapoczątkowano w połowie lat sześćdziesiątych. Na skutek rozbieżności pomiędzy niektórymi z nich a Związkiem Sowieckim zaczęły być traktowane z nieufnością i stały się celami działań wywiadowczych. Mimo podejrzliwości wobec ich władz podchodzono do nich jednak w inny sposób niż do krajów „kapitalistycznych”. Unikano traktowania ich jako przeciwników czy wręcz wrogów. Sytuacja ta sprawiała, że do prowadzenia pracy operacyjnej na ich terenie i zbierania danych wywiadowczych wykorzystywano inny zakres środków i odmienne metody. Aby uniknąć zadrażnień szkodliwych z politycznego punktu widzenia, ogólnie zakazano prowadzenia w nich ofensywnej działalności operacyjnej i werbowania agentury wśród miejscowych obywateli. W świetle zachowanych dokumentów można stwierdzić, że Departament I MSW trzymał się tej zasady i ograniczał do zdobywania poufnych informacji przez rozbudowywanie kontaktów z nimi na płaszczyźnie towarzyskiej.

Największe natężenie działań wywiadowczych w krajach „demokracji ludowej” zanotowano w latach 1968–1970. Przyczynił się do tego splot wydarzeń i sygnałów, które władze Związku Sowieckiego uznały za zagrożenie dla spójności całego bloku. Kiedy sytuacja zaczęła się względnie stabilizować, już w 1969 r. następowało zacieśnianie współpracy pomiędzy służbami wywiadowczymi krajów bloku wschodniego. To właśnie wtedy zainicjowano tworzenie stałych przedstawicielstw, odgrywających rolę grup operacyjno-łącznikowych przy resortach spraw wewnętrznych poszczególnych państw. Ponadto oprócz spotkań dwustronnych częściej niż dotąd organizowano cykliczne narady szefów służb wywiadowczych krajów socjalistycznych, w których uczestniczyły delegacje z większości państw satelickich wobec Moskwy. Jak się wydaje, działania te były inspirowane przez służby sowieckie, w których interesie było ściślejsze

¹¹¹ AIPN, 01746/5, Postanowienie o zniszczeniu teczki PO krypt. „Cyganeria”, 1 I 1990 r., k. 51; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu teczki PO krypt. „Cisza”, 17 I 1990 r., k. 49; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu teczki PO krypt. „Remont”, 17 I 1990 r., k. 50; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Mrowik”, 17 I 1990 r., k. 46; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Petrut”, 17 I 1990 r., k. 44; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Ryżan”, 17 I 1990 r., k. 47; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Piach”, 17 I 1990 r., k. 45.

skoordynowanie ze sobą organów bezpieczeństwa i wzmocnienie ich wzajemnego oddziaływania. Ukształtowany na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych system pracy w krajach bloku wschodniego i współpracy między ich służbami wywiadowczymi utrzymał się aż do upadku PRL.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach (AIPN Ka).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (AIPN Kr).

Źródła publikowane

Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970, oprac. Ł. Kamiński, G. Majchrzak, Warszawa 2008.

Protokół z rozmów pomiędzy delegacjami MSW CSRS i MSW PRL, 21 V 1969 r., k. 3, <https://www.ustrcr.cz/uvod/vychodni-blok/mezinarodni-spoluprace-plr/>, dostęp 15 II 2020 r.

Wspomnienia

Kostikow P., Roliński B., *Widziane z Kremla. Moskwa – Warszawa. Gra o Polskę*, Warszawa 1992.

Pawłow W., *Byłem rezydentem KGB w Polsce*, tłum. M. Raczyńska, Warszawa 1994.

Supruniuk S., *Z Polesia do Warszawy. Rozmowa dziadka z wnukiem Marcinem*, Warszawa 2009.

Opracowania

Andrew Ch., Gordijewski O., *KGB*, tłum. R. Brzeski, Warszawa 1997.

Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001.

Aparaty centralne służb wywiadu cywilnego Układu Warszawskiego jako wyspecjalizowane struktury państwa 1944–1991, red. J. Larecki, L. Pawlikowicz, P. Piotrowski, Rzeszów 2015.

Bagieński W., *Reprimenda w moskiewskiej centrali. Relacja ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichy z pobytu na uroczystościach 40-lecia sowieckich organów bezpieczeństwa w grudniu 1957 r.* „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2019, nr 36.

Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017.

- Bosak H., *List otwarty*, „Trybuna”, 3 I 1996.
- Bułhak W., Paczkowski A., „Przyjaciele radziecy”. *Współpraca wywiadów polskiego i sowieckiego, 1944–1990*, „Zeszyty Historyczne” 2009, z. 167.
- Bułhak W., *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019.
- Burakowski A., *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965–1989*, Warszawa 2008.
- Durka J., *Obraz współpracy wywiadowczej i kontrwywiadowczej służb PRL ze służbami rumuńskimi w świetle dokumentów strony polskiej – przyczynek do zarysu problematyki* [w:] *Polska i Rumunia. Wspólnie – obok – blisko. Polonia și România. Împreună – alături – aproape*, red. S. Iachimovschi, K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2015.
- Eisler J., *Polski rok 1968*, Warszawa 2006.
- Gasztold P., *Maoizm nad Wisłą? Działalność Komunistycznej Partii Polski Kazimierza Mijala*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 32.
- Gnoinska M.K., *Promoting the ‘China Way’ of communism in Poland and beyond during the Sino-Soviet Split. The case of Kazimierz Mijal*, „Cold War History” 2018, R. 18, nr 3.
- Jarząbek W., *Drogi i bezdroża członkostwa PRL w Układzie Warszawskim w kontekście funkcjonowania struktur politycznych paktu w latach 1955–1980* [w:] *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, oprac. W. Jarząbek, Warszawa 2008.
- Jaskułowski T., *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014.
- Kaszyński K., Podgórski J., *Kryptonim „Polska”... czyli szpiedzy i agenci*, Warszawa 1996.
- Majchrzak G., *Służba Bezpieczeństwa PRL a praska wiosna* [w:] *Aparat bezpieczeństwa, propaganda, a praska wiosna. Zbiór materiałów z konferencji międzynarodowej. Praga, 7–9 września 2008 r.*, red. M.M. Szwykowska-Rey, tłum. Skrivanek, Praha 2009.
- Paczkowski A., *Przyjaźń – pomoc – przykład: relacje między sowieckimi i polskimi organami bezpieczeństwa w latach 1944–1990* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009.
- Pawlikowicz L., *Aparat centralny 1. Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954–1991*, Warszawa 2013.
- Pietrow N., *KGB a kryzys czechosłowacki w 1968 r.* [w:] *Inwazja na Czechosłowację 1968. Perspektywa rosyjska*, red. J. Pazderka, tłum. A. Kaczorowski, Warszawa 2015.
- Skobelski R., *Polityka PRL wobec państw socjalistycznych w latach 1956–1970. Współpraca – napięcia – konflikty*, Poznań 2010.

Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013.

Zacharias M.J., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004.

Streszczenie: Działalność Departamentu I MSW, czyli wywiadu cywilnego PRL, w krajach bloku wschodniego należy do najmniej znanych aspektów jego aktywności. Początkowo ograniczała się ona niemal wyłącznie do kontrwywiadowczej ochrony placówek. W latach sześćdziesiątych, na skutek zdystansowania się lub wręcz konfliktu części państw znajdujących się dotąd w orbicie wpływów Związku Sowieckiego, wywiad PRL przystąpił do zbierania informacji na ich temat. Odbywało się to jednak według innych zasad niż na pozostałych terenach. W myśl przyjętych założeń Departament I MSW nie miał prawa do werbowania w nich współpracowników spośród miejscowych obywateli i do zdobywania wiadomości musiał wykorzystywać tzw. wywiad bezagenturalny. Proces rozwijania działalności tego rodzaju był rozciągnięty w czasie, a jego dynamika zależała od sytuacji w danym państwie. W pierwszej kolejności zainteresowano się Chinami, Jugosławią, Rumunią i Albanią, a następnie Czechosłowacją. Wydarzenia Praskiej Wiosny sprawiły, że nastąpiło istotne przewartościowanie i podjęto decyzję o położeniu większego nacisku na pracę w krajach „demokracji ludowej”. W rezultacie jesienią 1969 r. Departament I MSW dysponował już infrastrukturą umożliwiającą mu zbieranie informacji ze wszystkich głównych państw bloku, z wyjątkiem Związku Sowieckiego. Na początku lat siedemdziesiątych część z nich stała się oficjalnymi przedstawicielstwami MSW PRL przy sojuszniczych organach bezpieczeństwa. Mimo tego kontynuowano ograniczoną pracę wywiadowczą. Ukształtowany w tym okresie system pracy utrzymał się w zasadniczym kształcie aż do upadku systemu w 1989 r.

Słowa kluczowe: wywiad, wywiad cywilny, Departament I MSW, MSW, Służba Bezpieczeństwa, Albania, Czechosłowacja, Czechy, Słowacja, Bułgaria, Węgry, Związek Sowiecki, Jugosławia, Chiny, Kuba, Mongolia, Wietnam, Korea Północna, Rumunia, Rumunia, kontrwywiad, szpiegostwo, zimna wojna, bezpieczeństwo

Witold Bagieński (ur. 1980), doktor nauk humanistycznych, historyk, absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Wydziału Badań Archiwalnych i Edycji Źródeł Archiwum IPN w Warszawie. Autor monografii *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*. Współautor publikacji źródłowych: *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa i Afera „Żelazo” w dokumentach MSW i PZPR*.

The Beginnings of Intelligence Activity by Department I of the Polish Ministry of Internal Affairs in the Eastern Bloc Countries

Abstract: Intelligence activity performed in other Eastern Bloc countries is one of the least well-known aspects of the Department I of the Ministry of Internal Affairs (the civilian intelligence service in People's Republic of Poland). At first, the Department's activity was limited almost exclusively to counterintelligence protection for Polish diplomatic missions. When the relations with some of the countries in the Soviet orbit cooled off or broke down in the 1960s, Polish intelligence began to gather information on those countries as well. This activity, however, was handled under a different set of rules compared to other countries. Department I was not authorised to recruit informants among local citizens and relied instead on intelligence gathered from so-called "non-informant sources". The gathering of intelligence would be built up gradually over time, and the dynamics of the process depended on the local situation. At first the focus was primarily on China, Yugoslavia, Romania and Albania, followed by Czechoslovakia. A shift in focus was caused by the Prague Spring, and a decision was made to place a greater emphasis on activities in other "people's democracies". As a result, by the fall of 1969 Department I already had in place an infrastructure for intelligence gathering in all of the bloc's main countries, the USSR excepted. In the early 1970s some of those structures became official outposts representing the Polish Ministry of Internal Affairs to allied security services in other communist countries. Nonetheless, intelligence work continued, though with a limited scope. The system developed in that period persisted in roughly the same form until the system's collapse in 1989.

Keywords: intelligence, civil intelligence, Department I of the Ministry of Internal Affairs, Ministry of Internal Affairs (Poland), Security Service, Albania, Czechoslovakia, Czech Republic, Slovakia, Bulgaria, Hungary, Soviet Union, Yugoslavia, China, Cuba, Mongolia, Vietnam, North Korea, Romania, counterintelligence, espionage, Cold War, security

Witold Bagiński (b. 1980), PhD, historian, and graduate of the Institute of History, University of Warsaw. He works at the Department for Archival Research and Source Editions at the Institute of National Remembrance in Warsaw. Author of the monograph *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, co-editor of two editions of primary sources: *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa* and *Afera "Żelazo" w dokumentach MSW i PZPR*.